

ERA. T-76.1.10837

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituskomitee

KULTUURIMÄLESTISTE

RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

Objekt: Alatskivi mõis

MUINSUSKAITSEINSPEKTÖRIM

ARHIV

Nr. A-617

Sifr. nr.: III-79066

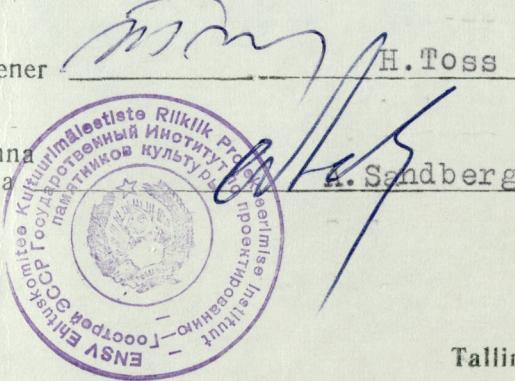
Tellija: Aianduse Peavalitsus

Teostaja:

Lisandusi Alatskivi mõisa

ajaloolisele õiendile

Direktor

Peainsener

H. Toss

Osakonna
juhataja

A. Sandberg

Osakonna
peaarhitekt

Projekti
peainsener

Peaspetsialist

J. Treikelder

J. Maiste

Tallinn 19.81.

Lisandusi Alatskivi mõisa ajaloolisele

õiendile

Koostas:

ajalooolane

Meriste

Ene Meriste

SISUKORD

Sissejuhatus	4
I Balmoral kui Alatskivi lossi eeskuju	6
II Arhiiviandmeid Alatskivi mõisa ja lossi kohta aastaist 1919-1940	
1. Mõisa ülevõtmine	16
2. Lossi kasutajad ja hoone seisukord	17
3. Mõisa majapidamishooned ja ettevõtted	23
4. Valitsejamaja ümberehitamisest	30
Lisa. Seletusi Balmorali plaani juurde	32
Kasutatud allikmaterjalid ja kirjandus	34
Fotode nimestik	36
Fotod	
Koopia lossi inventariseerimisplaanist 1968.a.	
1) ruumide eksplikatsioon	
2) soklikorrus	
3) esimene korrus	
4) teine korrus	

SISSEJUHATUS

Käesolev kirjutis ei pretendeeri põhjalikule ülevaatele mõisa ajaloost ega lossi arhitektuurist, vaid tahab olla lisamaterjal kunstiajaloolase Niina Raidi koostatud ajaloolisele õiendile, kus juba on käsitletud mõlemat valdkonda. Pealegi on kohalik kodu-uuri ja Erich Uibu tutvunud põhiliste Alatskivi mõisa puudutavate arhivaalidega Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskharhiivis ja avaldanud uurimistulemusi sovhoosi laualehes jm. Seepärast on järgnevas vaatluse all ainult mõned Alatskiviga seotud teemad, mida on seni vähem uuritud. Esimene peatükk sisaldab Alatskivi lossi eeskujuna tundud Balmorali lossi ehitusloo. Kahjuks aga ei ole senini õnnestunud leida ühtegi dokumentaalset kinnitust Alatskivi ja Balmerali seostest. Teine osa valgustab Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskharhiivis leiduvaid Alatskivi ajalugu ja ehitisi puudutavaid materjale kodanlikust perioodist, mis seni olid uurijate poolt kasutamata. Kuid neiski leidus vähe andmeid lossi arhitektuuri kohta; mitte ühtegi plaani, joonist ega lähemat kirjeldust. Ka kohapeal pole enam ühtegi inimest, kes teaks täpselt härrastemaja tubade jaotust ning sisustust. Mõisaaegne mööbel on majast täielikult kadunud. Praegu lossis olevad üksikud esemed (peeglid, toolid) pärvnevad mujalt. Seetõttu pakub käesolev materjal praktilise rekonstruktsioonistöö seisukohalt küllaltki vähe. Et põhiline kättesaadav arhiivimaterjal on nüüd

läbi uuritud, peaks edasine töö minema lossi arhitektuuri (eriti sisekujunduse) süvendatud tundmaõppimise ja analüüs suunas, peamiselt konkreetse võrdlusmaterjali alusel.

I BALMORAL KUI ALATSKIVI LOSSI EESKUJU

Et Alatskivi mõisa peahoone jälgijendab välisarhitektuurilt kohati isegi väga täpselt Briti kuninglikku residentsi Balmorali Šotimaal, oli teada juba Heinz Pirangile, meie mõisaehitiste esimesele uurijale ja sellealase monograafia koostajale.¹ Alatskivi härrastemaja ehitati mõisaomaniku Arved Nolckeni enda jooniste ja näpunäidete järgi, ilma arhitekti abita.² Järelikult pidi ta Balmorali oma silmaga näinud olema, ehkki kindlad andmed tema külaskäigust Šotimaale siiani puuduvad. Samuti ei tea me midagi konkreetset tagamaadest, mis ajendasid püstitama Eestimaale niisugust ehitust. Meie arhiivides ega kirjanduses selliseid andmeid ei leidu. Seevastu võimaldas kättesaadav kirjandus koosta da seni teadaolevast põhjalikuma ülevaate Balmorali lossi ehitusloost ja arhitektuurist, et võiksime seda võrrelda Alatskivi härrastemajaga.

On olemas kohapeal koostatud paarikümne-leheküljeline illustreeritud teejuht koos lühiülevaatega mõisa ajaloost.³ Suuremat üksikväljaannet pole Balmorali kohta ilmunud. Ingliste ja Šoti arhitektuuri käsitlevates üldist laadi trükis-

¹ H.Pirang. Das baltische Herrenhaus. III Teil. Riga 1930, S.12.

² Samas; *Muinsis Aduuskuus - emotsioon ja ymaginaatioon* 27. 1915 r.

³ Balmoral Castle. Deutsche Ausgabe. Pilgrim Press 1976. Selle saatis autorile lahkesti Windsor lossi raamatukoguhoidja lord Robin Mackworth-Young.

tes mainitakse lossi nn. Šoti parunistiili (The Scottish Baronial¹) 19.saj. variandi tuntuima (mitte parima) näite-na.¹ Ehituse lähemat kirjeldamist ei peeta sellistes raamatutes vajalikuks. Täiesti on mööda mindud sisekujundust. Rohkem on lossist juttu raamatutes, mis valgustavad kuninganna Victoria elu ja tegevust. Enamasti kordub neis Balmorali avastamis- ja ehituslugu. Ehitusalase andmestiku osas on kõige usaldusväärsem ja põhjalikum David Duffi teos kuninganna sidemetest Šotimaaga, milles muuhulgas iseloomustatakse põgusalt ka interjööre.² Peamiselt sellele ja eespool mainitud brošüürile tuginebki alljärgnev Balmorali käsitlus.

Esimest korda külastasid kuninganna Victoria ja tema abikaasa prints Albert Šotimaad 1842.a. suvel. Kaunist mägimaaastikust völutuna tekkis neil mõte rajada sinna üks oma suvekodudest. Lisatõuke tärganud ideele andis kuninganna ihuarst John Clark, kiites Deeside'i kuiva ja pehmet kliimat (kuivemaid piirkondi kogu Suurbritannias), mis mõjunuks soodsalt tema patsiendi reumavaevustele. Otseselt Balmorali mõisa soovitas Victoriiale Aberdeeni krahv, Balmorali rentniku Robert Gordoni vend. Robert Gordon oli väljapaistev diplomaat (aastail 1841-1846 Viinis). Tema äkksurm 8.oktoobril 1848 otsustas lõplikult Balmorali omandamise kasuks.

¹ G.Hay. Architecture of Scotland. Oriel Press, Great Britain 1977; R.Dixon & S.Muthesius. Victorian Architecture. London 1978; T.W.West. A History of Architecture in Scotland. London 1967 jt.

² D.Duff. Victoria in the Highlands. The Personal Journal of her Majesty Queen Victoria. London 1968.

Balmorali kohanimi arvatakse olevat keldi päritoluga kombinatsioon sõnadest "bal" - elupaik ja "moral" - majesteetlik. Esimest korda mainiti Balmorali kirjalikult 15. saj. keskpaiku (Bouchmorale), seejärel 1484.a. mõisana (Balmorain), mille oli rentinud Alexander Gordon. Gordoni-te perekond ehitas sinna väikese lossi ja elas seal rahulikult kuni 17.saj. keskpaigani, mil nende põhjanaabrid Farquharsonid hakkasid ümberkaudseid maid kokku ostma ja sundisid ka Gordoneid oma valdusest loobuma. 170 aastat hiljem õnnestus Robert Gordonil mõis oma suguvõsale tagasi rentida. 1834.a. kutsus ta oma teenistusse Aberdeeni linna arhitekti John Smithi, et ta ehitaks ümber Farquharsonide poolt püstitatud maja (II Balmorali lossi). Ehitustööd tehti nii põhjalikud, et paljud pidasid 1839.a. valminud hoonet täiesti uueks. Enam-vähem endiseks jäi ainult 17.sajandist pärit torn. Kunstitasemelt hinnati töö ebaõnnestunuks (näiteks dr. J. Stirliton nimetas seda arhitektuuriliseks piparkoogiks). Arhitekt oli kasutanud James I (1603-1625) stiili (Jacobean) matkivat laadi.

Kuninglik korteež saabus Balmorali tutvuma 8.septemberil 1848. Neile meeldis seal köik. Eriti aga ümbritsev lõodus - kõrged metsaga kaetud mäed ja karge õhk. Paraku ei olnud ostulepingu sõlmimine lihtne. See vormistati alles 1852.a. juunis. 17400 aakri suurune mõisa kirjutati prints Alberti nimele.

Ehitustöödega alustati juba varem. Kõigepealt valmisid 1849.a. uus köök, mõned majapidamishooned ja valitsejamaja. 1851.a. lisandusid ponitall, puutöökoda ja uudne Manchesteris valmistasud toestik ballisaali laele. Olemasoleva,

kuningliku perekonna vajadustele liiga väikese lossi ümberehitust kavandati samuti juba 1848.a., mil John Smithil paluti koostada vastav projekt. Läbirääkimised maja ostmisel aga venisid, vahepeal suri arhitekt; kuni 1852.a. septembris otsustati püstitada täiesti uus hoone.

John Smithi asemele Aberdeeni linnaarhitekti kohal asus tema poeg William Smith (1817-1891). Arhitektuuri oli noormees õppinud Londonis ja Itaalias ning 1847.aastast töötas koos isaga Aberdeenis. Isa tööd jätkas ta ka Balmoralis. Kohe pärast Šotimaale saabumist 1852.a. septembris pöördus prints Albert vastava kutsega W. Smithi poole. Talle oli muljet avaldanud arhitekti projekteeritud Trinity Hall Aberdeenis (1847). Hilisema Balmorali juureski on märgatud sellele sarnaseid võtteid. W. Smithi teistest ehitustest peetakse paremaks Aberdeeni internaatkooli (1869-1871).

Üldtuntud on prints Alberti enda arhitektuurihuvi. Ta osales Osborne'i lossi kavandamisel, andis näpunäiteid Parlamendihoonete taastamisel, Buckinghami palee ümberehitamisel jne. Nüüdki tegeles ta isiklikult ehitusküsimustega. Koos arhitektiga valiti uue lossi asukoht vanast majast 100 jardi loode pool, kust avanes kaunis vaade Dee jõele. Uue, III Balmorali nurgakivi pandi 28.septembril 1853. Ettevalmistatud õönsusse asetati pidulikult mündid ja pärgament, millele olid oma nime jäädvustanud kuningliku perekonna liikmed ja teised juuresolijad. Kivi on maja lääneküljel näha.

Ehituseks vajalik graniit, mis oli ebatalviselt valge ja peeneteraline, saadi Glen Gelderi kivimurrust. Katuseplaadid veeti kohale Foudlandist, üle mägede.

Kuninglik residents oli kavandatud Šoti losside rahvuslikus laadis - nn. parunistiilis. See on üldnime tuis ise-loomulike detailidega 16-17. saj. aadli maaelamule. Neist kõige tüüpilisemateks peetakse omavahel sarnaseid losse maa kirdeosas - Craigievar (1626), Fraser (1576-1617), Crathes (u.1595) ja Midmar (u.1570). Stiili aluseks oli keskaegne kastellilaadne kõrgete ja paksude müüridega kindlustorn ("peeltower"), sageli L-kujulise tiibplaneeringuga, millel olid ebaregulaarselt paigutatud avad, ümmargused astmelise toendiga bartizanid katuse all nurkades, piginukkidega parapetid, treppviilud, kivist sadulkatused. Ainsa välisseina kaunistusena esines tihti groteskne veesülditi. Võlvitud allkorrus oli määratud panipaigaks ja loomade pidamiseks. Peasissekäik asus II või isegi III korrusel, kus paiknesid peamised eluruumid.

Tugeva tõuke uute kindlustatud maakodude ehitamiseks ja olemasolevate täiendamiseks andsid Šoti aadlige inglise invasioonid 1545 ja 1547.a. ning kirikuvarade sekulariseerimine reformatsiooni ajal. Lossiarhitektuur jõudis hari-punkti 17. saj. algul. Endiste kindlusehituste ilme põhiliselt säilitati, kuid seoses kasvanud ruumitarbega ei laienetud losse mitte ootuspäraselt horisontaalsuunas, vaid vertikaalselt. Ülakorruse muutsid raskepäraseks arvukad väljaehitised ja tornid. Mõned uurijad peavad parunistiili selliseid tunnusjooni nagu teise korruse tasemelt väljakasvavad treptornid nurkades, tornide toetumist astmelisele eendatud müüriosale või nende kõrget koonilist katusekuju prantsuse päritoluga elementideks, mis olla levinud eriti Loire'i piirkonnas. Nende ülekandumist Šotimaale seletatakse prantsuse müürseppade tegevusega, keda palgati kuninga õukonda

alates James IV ajast. Osa asjatundjaid ei pea sellist seletust küllaldaseks, arvates et tegemist on šotlaste endi poolt väljaarendatud, välismõjudest sõltumatu stiiliga. Viidatakse Šotimaa tugevale ajaloolisele eraldatusele ning kohalike müürseppade ülekaalukale rakendamisele aadlilossides (arhitekti ametit seal veel ei tuntud). Olgu sellega kuidas on, üksmeelselt tunnistatakse, et oletatavatest mõjustustest hoolimata on saavutatud kordumatu, ainult Šotimaale omane stiil. Mõnedest sarnastest elementidest hoolimata ei esine näiteks üheski prantsuse lossis ega kusagil mujal nii sugust detailide kuhjumist ülakorrusele nagu näeme Šotimaal. Stiili kõrgajal tulid uute joontena juurde kolmnurksete viiludega ärkliaknad ja balustraadid müüri otsas. Kuid endiselt kasutati ka kindlusarhitektuuri traditsioonilisi elemente - laskeavasid, raskeid üksi, aknatrelle jms. Interjöörid kujundati harva tähelepanuväärselena, sest tolleaegne šoti feodaalide elulaad oli veel vähe elegantsi ja mugavust taotlev. Üksikud maalitud laed olid enamasti saksa algupäraga. Sagedamini leidub häid krohvitöö näiteid inglise rändkäsítöölistelt.

Uuesti avastati parunite lossistiili arhitektuuriline võlu 19.saj. romantismi ajal. Enam-vähem säilitati ehituste senine atribuutika, kuid hulgaliselt toodi sekka ka uusi võtteid. Tervikuna olid hooned nüüd madalamad ja avaramat, et võimalikult otstarbekalt ära mahutada kõige mitmekesisemaid elu- ja esindusruumi. Romantika püüdlus ühendati praktilisusega. Balmorali peosaalis kasutati näiteks uusimat rauast laekonstruktsiooni. Balmorali ehitusjuhi ülesandeid täitis kohapeal James Beaton. 1854.a. septembriks oli loss nii kaugel, et äratas ajakirjanike huvi. "Morning Chronicle" andis oma

lugejaile järgmise kirjelduse: "Viimane osa peahoonest... on nüüd valmis katuse pealepanemiseks. Lääne- ja lõunakülje alumisel korrusel on ühisruumid, nende kohal kuningliku peerekonna toad. Ülejäänud kaks külge on kolmekorruselised ja määratud peamiselt külalistele majutamiseks. Idaküljele ehitatud tiib on 70 jalga pikk ja ühendatud hoone silmapaistvama osaga - 100 jalga kõrge torniga, mille ühes nurgas asub keerdtrepp. Torni otsa paigutatakse lipp. Eriti kenad on lõuna- ja lääneküljed rohkete kaunite detailide ja ärkliaken-dega..." Samas on loetletud ehitustööst osavõtvad firmad: puusepatöö - Robert Watson, sepatöö - Bowman & Co, tinutami-ne - Blaikie & Sons, katusekivid - Innes, kellade ülesseadmi-ne - Mc Hardy. Kõik need olid Aberdeeni ettevõtted.

Erilist tähelepanu pööras prints Albert vappide töötlemisele. Selleks kutsus ta kohale skulptor John E. Thomase, kelle abi ta oli kasutanud juba Windsoris. Oma vapi laskis Albert paigutada eenduva hooneosa lõunapoolse külje keskele, Šotimaa kuninglikud vapid torni lõunaküljele ning torni peahoonega ühendava osa aknaviiludele kuus kirevat Sachsen-Coburgite vapikilpi.

1855.a. septembris polnud loss veel täielikult valmis, ent osa ruume seati Victoria ja Alberti jacks elamiskorda. Teenijad majutati vanasse Balmorali, mis aasta hiljem oli juba lammutatud. Selle asukoht tähistati mälestuskiviga.

Alberti maitse kohaselt rüütati uus loss täielikult šoti rahvuslikku tekstiili tartanisse. Tartanimustrilised olid vaibad, kardinad, mööblikatted jm. Riidekangas kombineeriti Alberti enda kavandi põhjal mustast punast ja kahvatusini-sest hallil taustal. Niisugune kiindumus tartanisse tundus paljudele külalistele võõrastav või isegi naljakas. Ometi on

tunnustavalt öeldud, et just see andis ruumidele värvikülluse ja heleduse. Interjöörkujunduse peamiseks puuduseks on rohkem peetud teatavat disharmooniat, mida võis näha peaaegu kõikjal (näitena on märgitud tapeete ja kaitsevõresid). Teine enamkasutatud motiiv tartaniruutude kõrval oli karnohakas, šoti rahvuslik embleem, mida leidus küllaga tapeetidel ja katteriitel. Šoti rahvuslikkuse toonitamisel mindi nii kaugele, et isegi mööbli ja tarbeesemete disainimisel püüti jälgida kohalikku omapära. Näiteks olid portselanist kandelaabrid tehtud šoti mägilaste figuuridena. Hele, peamiselt vahtra-, kase- või männipuust mööbel oli üldjoontes samuti Alberti kavandatud nagu ka hõbedast uksehinged, lukusildid jm. Lossi dekoreerimisel maalingutega rakendati kuninganna lemmikkunstniku Edwin Landseeri võimeid, keda kunstiajaloos tuntakse peamiselt virtuoosina loomade ja spordistseenide kujutamisel.

Järgnevatel aastatel ehitati juurde mitmeid kõrvalhooneid. 1857.a. valmisid tallid ja uus sild Dee jõele. Seejärel pööras prints peatähelepanu eesrindliku piimafarmi rajamisele ning Invergelderi abimõisa väljaarendamisele.

Loodetud paradiislikku rahu **kuninglik** paar Balmoralis ei leidnud. Kohalikud elanikud hakkasid järjest sagadamini liikuma läbi mõisa viiva teeraja. Üha arvukamalt saabus neisse kaunitesse paikadesse turiste, esialgu hobusöidukitega, pärast 1867.a. ka raudteed pidi. Tuntumatest külalistest Balmoralis nimetatagu näiteks keemik J. von Liebigit, ajaloolast H. Hallamit või Preisi prints Friedrich Wilhelmit. 1896.a. korraldas Victoria seal oma suguseltsi kokkutuleku. Kohale oli tulnud ka viimane vene tsaar Nikolai II, kelle abikaasa oli kuninganna lapselaps. Filmiti kokkutulnute ilmumist lossi terrassile.

Balmoralis olles käis prints Albert peaaegu iga päev jahil. Kuninganna jalutas palju, ratsutas ja joonistas. Mehe surma järel laskis ta paika, kus Albert oli tabanud oma viimase hirve, asetada mälestuskivi. Niisamuti on tähistatud tema viimase püssipaugu koht ka Windsoris.

Ehitustest valmisid pärast Alberti surma veel meierei, paar uut talli ja mõned elumajad kasvanud teenijaskonna ja mõisaametnike tarbeks. Ühe neist, Baile na Coille, laskis kuninganna püstitada oma ustavale šotlastest teenrile John Brownile, kellesse ta oli väga kiindunud. Praegu elab selles majas mõisavalitseja (foto 14). Karim Cottage ehitati Victoria viimastel eluaastatel tema hindust sekretärile M.A.Karimile.

Kuid tähtsaim, millega Victoria pärast Alberti surma Balmorali maastikku muutis, on suur hulk mälestusmärke. Lossi lähedale laskis ta William Theedil valmistada Alberti suure pronkskuju. Kaugemale paigutati kivitahvlid abielupäri köikide laste abiellumise jäädvustamiseks (igaühel eraldi). 1901.a. püstitatud obelisk kuninganna enda mälestuseks asub peavärava lähedal. Sellest lõuna poole jäävad mälestusrist Victoria teisele pojale Alfredile ning John Browni kuju. Loetelu võiks veelgi jätkata.

Aastate möödudes viibis kuninganna Balmoralis üha kauem. Tavaliselt saabus ta kuiks ajaks mais ja naasis uuesti sügisel, mil jäi mõnikord isegi kuni kolmeks kuuks. Pärast Victoria surma 1901.a. läks ka Balmoral üle uuele suveräänile Edward VII-le (1901-1910), kes aga ei elanud mõisas üle ühe kuu aastast, harilikult vähemgi. George V (1910-1936) ja George VI (1936-1952) veetsid seal u. kaheksa sügisnädalat.

Enamasti kasutasid nad Balmorali jahilossina ja peatuspaigna traditsiooniliste Braemari spordimängude külastamisel septembri algul.

II ARHIIIVIANDMEID ALATSKIVI MÖISA JA
LOSSI KOHTA AASTAIST 1919-1940

1. Mõisa ülevõtmine

Kodaniku Eesti Asutava Kogu poolt vastuvõetud maaseadusega 1919.a. 10.oktoobril kuulutati kõik senised eramöisad võõrandatuks. Alatskivil oli sel ajal rentnikuks Benjamin Bergmann, kelle volitused olid alanud 23.aprillist 1906.

a.¹ Omanik Heinrich Nolcken oli ise pagenud Saksamaale. Kuid ka rentnik oli enamlaik kartes lahkinud sõjaväkke, jättes oma esindajaks kohapeal endise viinapõletaja Johannes Neresoni.²

Mõisate kontrollkomisjon leidis 1919.a. märtsis, et majapidamine on kannatanud laastamise all.³ Juba varem, saksa okupatsiooni ajal oli B.Bergmann müünud hulgaliselt loomi, vilja ja paremaid pöllutööriisti, nii et 1919.a. kevadeks oli järel ainult 29 lehma ja 27 töövõimelist hobust. 1918.a. novembris oli Bergmann 81 lehma Tartusse saatnud, et neid Saksamaale läkitada.⁴ Õnneks aeti selline kavatsus nurja. Edasiste kahjude vältimiseks võeti mõis Pöllutööministeeriumi hoolekande alla ja peeti nõnda 13.veebruarini 1923, mil muudeti riigimõisaks.⁵

¹ ORKA f.1547, n.1, s.246, l.91.

² ORKA f.62, n.1, s.406, l.3,7.

³ Samas l.7-9; f.1547, n.1, s.246, l.1-2.

⁴ Lex. Alatskivilt. Kodumaa ringvaade. - "Hommikune Postimees" nr.27, 1920.

⁵ Riigi Teataja lisa nr.25, 1923.a. lk.338; ORKA f.62, n.1, s.406, l.144.

Mõisavalitsejad vahetusid tihti.¹ 1919.a. varakevadel nimetati ametisse Johan Reijal, aprillis tuli tema asemele Herbert Bäuerle, oktoobris Voldemar Mill (hiljem ringkonna valitseja). Alates 3.maist 1920 töötas mitu aastat (veel 1924) Friedrich Hohlfeldt, abivalitsejaks oli juba 1919.a. oktoobrikuust pikemat aega Karl Rosenvald.

2. Lossi kasutajad ja hoone seisukord

Pärast Nolckenite lahkumist seisis enamik lossi ruume kasutamata. Hinnalisema mööbli ja kunstiesemed olid nad kaasa võtnud. Teine osa sattus hiljem oksjoni läbi või muul viisil mitmele poole laialti.

Maja üleminekul Pöllutööministeeriumile tekkis segadus kaunite riidest tapeetide kuuluvuse asjas. Valitseja V.Mill seletas 1920.a. veebruaris, et ta andnud ministeeriumi ametniku korraldusel käsu kõik tapeedid härrastemajas maha võtta.² Kui see aga ühes toas tehtud oli, ilmusid Kaitseliidu ja vallavalitsuse mehed ning keelasid edasise töö põhjendusega, et hoone kuulub riigile koos tapeetidega. Hiljem, augustikuus läksid tapeedid siiski mõisaomaniku advokaadi Voldemar Hartmanni käte,³ kelle kaudu sattusid arvatavasti Saksamaale.

1920.a. 8.septembril anti osa härrastemaja ruume Alatskivi algkooli kasutusse järgmises seisukorras.⁴

¹ ORKA f.62, n.1, s.406, l.10,16,109; f.1547, n.1, s.247, l.135.

² ORKA f.1547, n.1, s.246, l.31.

³ Samas, l.109.

⁴ ORKA f.2893, nim.l, s.43, l.45.

- 1) peasissekäik vestibüüliga - seesmistel klaasustel klaasid välja paindunud, kahhelahjul väike seit purunenud kohti;
- 2) pildigalerii (1968.a. maja inventariseerimisplaanil Tartu Tehnilise Inventariseerimise Büroos ruum nr.68) - üks aknaruut katki, kaks pragudega. Riidest tapeedid maha võetud;
- 3) väike nurgatuba (64) - üks aknaruut katki, teine praoga (ümmargused ruudud¹);
- 4) suur saal - korras, üks aknaruut praoga;
- 5) salong (51) - korras, puudub üks kaminasimss. Tapeet maha võetud;
- 6) biblioteek (32-34) - põrandal suured kriimud, üks aknaruut praoga. Toas on kaks kinnist klaas-raamatukappi ja üks väike kinnine kapp;
- 7) söögisaal (48) - korras, ahju serv veidi katki;
- 8-9) kaks väikest elutuba koridori ja käimlaga - peaaegu täiesti korras;
- 10) end. paruni kirjutustuba - korras;
- 11-12) kaks väikest sahvriga tuba läänepoolses otsas;
- 13) koridor kahe puhvetikapiga.

II korrusel sai kool kolm tuba koridoriga (mille röngasruutudest aken oli purustatud), keldrikorrusel kaks tuba ja loodepoolse nurgatoa köögiks.

1920.a. sügisel paiknesid lossis veel metsavaht Alfred Mülleri korter (kolm tuba sahvriga), mis oli õieti koolile

¹ Need on näha Riiklikus Etnograafiamuuseumis säilitataval fotol nr.456:2.

² ORKA f.2893, nim.1, s.43, l.2,45; f.1108, nim.2, s.185, l.15.

määratud, politseikordnik E.Koogi toad ja I Ratsapolgu telefonikeskjaam.¹ Sõdurite käes oli hulk ruume, ehkki ainult 5-6 meest olevat pidevalt lossis elanud. Nende arvele kanti kahhelkiviahjude lõhutud nurgad, purustatud aknaklaasid ja uste vaskkäepidemed, mahamurtud piksevardad ja vigastatud kiltkivikatus.² Kool, milles oli lapsi juba ligi kakssada ja õpetajaid neli, tegi ettepaneku sõdurid ning eraisikud majast välja viia, et köik ruumid enda valdusse saada. Kuid sõjaväelastest vabaneda koolil ei õnnestunud. Ühed küll lahkusid, kuid nende asemel majutati lossi teised. 23.juunist 27.septembrini 1920 tarvitas 18-22 ruumi lossist Sakala Partisanide Polk, seejärel läksid need 1.ratsapolgule ja viimase järel 18.detsembrist 1920 2.Jalaväepolgu 2.roodule.³ Lõplikult lahkusid sõjaväelased mõisast 1921.a. mais. Nagu näha, on lossi täielik ja otstarbekas kasutamine olnud probleemiks juba mõisa võõrandamisest saadik tänapäevani. Koolile öeldi rendileping üles 1.maist 1929.⁴ Neljandiku vabanenud ruumidest võttis riigimõis enda alla, ülejäänu osa üüriti ajutiselt vallavalitsusele.⁵ 1937.a. seisuga oli loss üüritud piirivalve Peipsi jaoskonnale (lepingus kuni 1940.a. 31.oktoobrini), kes aga kasutas suurest majast ainult poolt. Samal ajal vajasid mitmed kohalikud organisatsioonid ja vallavalitsus hädasti ulualust.

¹ ORKA f.2893, nim.l, s.43, l.2,45; f.1108, nim.2, s.185, l.15.

² ORKA f.2893, nim.l, s.43, l.64.

³ ORKA f.1547, nim.l, s.247, l.

⁴ ORKA f.2893, nim.l, s.211, l.7.

⁵ ORKA f.2893, nim.l, s.237, l.59.

Lossi valdaja sagedase vahetumisega seoses on koostatud ja arhiivis säilinud mitmeid ruumide üleandmis-vastuvõtukate, mis sisaldavad ruumide tehnilise seisukorra põgusa kirjelduse. Allpool toome põhiosades ära kõige esimese 27. septembriga 1920 dateeritud akti sisu.¹ Hilisemad (16.dets.1920, 18.dets.1920, 1.juuli 1921) koostati selle eeskujul.² Kahjuks küll on need dokumendid ainult trafaretsed akende, uste, lukkude jm. (korras)oleku konstateeringud. Ruumide kunstilisele küljele pole tähelepanu pööratud. Kuid sellisenagi annab loetelu mõninga ettekujutuse maja tolleaegsest seisukorrast.

I korrusel olid sõjaväelaste kasutuses:

- 1) maaligalerii (18x5 m). 2 kolme poolga ja 3 kahe poolga akent, kõigil puuduvad sisemised alumised topeltaknad; 3 kahe poolga suurt ust ja 2 kahe poolga salaust ilma lukkude ja käepidemeteta, kõigil teistel lukud ja käeraud olemas; 2 ahju; seinad 1,5 m kõrguselt altpoolt laudadega löödud, pealtpoolt ilma tapeedita; laudpõrand ja lagi.
- 2) tornialune tuba (2x2 m). 2 ühe poolga akent. Alumised sisemised topeltaknad puuduvad, ühel üks värviruut katki.
- 3) ruum $5\frac{1}{2} \times 3$ m (nr.63). 1 kahe poolga aken, ruudud terved, seespool raudluugid ees; 2 ühe poolga ust, lukud ja käeraud kiiljes; 1 ahi; seinad tapetseeritud; laudlagi ja põrand; 1 seinakapp, millel puudub uksetahvel.
- 4) ruum $5\frac{1}{2} \times 4$ m (nr.62). 2 kahe poolga akent, sisemistel 2 ruutu katki; seespool raudluugid ees; 3 ühe poolga ust, ühel neist puudub käeraud; seinad tapetseeritud; laudlagi ja põrand; 2 ust mitteläbikäidavad.

¹ ORKA f.1547, nim.l, s.247, l.74-75.

² Samas, l.70-73, 160.

- 5) ruum $5\frac{1}{2} \times 3$ m (nr.60). 1 kolme poolega aken, millel ruudud terved; 1 uks, millel lukud ja käeraud küljes; 1 ahi, mida köetakse koridoriga; seinad tapetseeritud; laudlagi ja põrand.
- 6) tornialune ruum $2\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ m (nr.61). 2 ühe poolega akent, millel ruudud terved; 1 uks, käeraud küljes; seinad värvitud, värv altpoolt kohati pudnenud.
- 7) ruum 8×6 m (nr.32-34?). 2 kahe poolega tervete ruutudega akent, millel raudluugid seespool ees; 2 lukkude ja käeraudadega ust; 1 kamin ja ahi, mida köetakse toast; seinad tapetseeritud, laudlagi ja põrand; elektrivalgustus ühe lambiga, 2 korras seinakappi.
- 8) ruum $5\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m (nr.55?). 2 kahe poolega tervete ruutudega akent; 2 kahe poolega ja 2 ühe poolega ust, millel lukud ja käeraud olemas; seinad altpoolt laudadega löödud, pealtpoolt ilma tapeedita; parkettpõrand; krohvitud lagi; 2 ust mitteläbikäidavad, tuba ühendab välimise koridoriga väike kitsas koridor.

II korruse sel:

- 9) ruum $5\frac{1}{2} \times 4$ m, 1 kahe poolega aken, millel üks välisruut puudub; 2 ühe poolega ust lukkude ja käeraudadega; 1 toast köetav ahi; tapetseeritud seinad; laudlagi ja põrand; ühel uksel ülemine osa klaasist; seinad möördunud ja tapeedid osaliselt katki.
- 10) ruum $5\frac{1}{2} \times 3$ m. 1 kolme poolega aken, millel 3 katkist ruutu; 2 ust lukkude ja käeraudadega, tapetseeritud seinad, laudlagi ja põrand, 1 uks on mitteläbikäidav.
- 11) ruum $5\frac{1}{2} \times 3$ m. 1 kahe poolega tervete ruutudega aken; 2 ühe poolega lukkude ja käepidematega ust; tapetseeritud seinad; laudlagi ja põrand; 1 koridoriga köetav ahi.

- 12) ruum $5\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m. 2 ühe poolega lukkude ja käeraudadega ust; tapetseeritud seinad, laudlagi ja põrand, 1 uks mitteläbikäidav, 1 kolme poolega aken, millel 2 välisruutu katki.
- 13) ruum $5\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m. 1 kahe poolega tervete ruutudega aken; 2 ühe poolega lukkude ja käeraudadega ust; 1 toast köetav ahi, mille karniisil puudub tükki; tapetseeritud seinad.
- 14) ruum $5\frac{1}{2} \times 3$ m, kus 1 kahe poolega tervete ruutudega aken; 2 ühe poolega lukkude ja käeraudadega ust; 1 toast köetav ahi, laudlagi ja põrand; tapetseeritud seinad.
- 15) ruum $5\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ m, kus 2 kahe poolega tervete ruutudega akent, 3 ühe poolega lukkude ja käeraudadega ust; 1 koridorist köetav ahi, laudlagi ja põrand; tapetseeritud seinad.
- 16) ruum $5\frac{1}{2} \times 3$ m, kus 1 tervete ruutudega kolme poolega aken, kaks lukkude ja käeraudadega ühe poolega ust; laudlagi ja põrand, tapetseeritud seinad.
- 17) ruum 8×6 m, kus 2 tervete ruutudega kahe poolega akent; lukkude ja käeraudadega 1 kahe poolega uks ning 2 ühe poolega ust; värvitud seinad; laudlagi ja põrand.
- 18-19) tornialused ruumid 2×2 m, kus mõlemas 2 ühe poolega akent, ustel lukud ja käerauad, seinad värvitud.
- 20) koridor I korrusel, kus 3 seinakappi riidenagidega. Kappidel uksed terved, lukud ja käerauad ees; käimla uks kinni; 2 kahe poolega tervete ruutudega akent; lubjatud seinad; kivipõrand.
- 21) väike poolpime koridor, kus 1 väike ühe poolega tervaeaken.
- 22) koridor II korrusel, kus 1 kolme poolega tervete ruutudega akent; 1 luku ja käerauaga seinakapp; käimla, millel uks kinni; lubjatud seinad; laudpõrand; keskmisel galeriil 2 kahe poolega tervete ruutudega akent, 1 koridoriaken.

23) suur korras kivitrepp.

Keldrikorrusel:

- 24) ruum 5×4 m, kus völvtagi, lubjatud seinad, üks laudadest vahesein, laudpõrand, väike aken; mitteköetav.
- 25) ruum $5\frac{1}{2} \times 5$ m, kus 2 tervete ruutudega akent, völvtagi, lubjatud seinad, üks laudadest vahesein, laudpõrand; mitteköetav.
- 26) köök, kus ühe auguga valgetest pottkividest pliit, millel 2 praeahju ja soojakapp; lubjatud seinad; telliskivipõrand; 2 akent, millel 3 ruutu katki; puudub uks.
- 27) laoruum $6 \times 3\frac{1}{2}$ m, kus 1 kahe poolega suur uks, 1 väike aken, millel 3 ruutu katki, raudrestid ees, kivipõrand.

3. Mõisa majapidamishooned ja ettevõtted

1920.a. koostati täielik mõisahooneete nimekiri, milles on loetletud üle 100 ehituse, enamik neist heas seisukorras.¹ Nüüdseks on hulk hooneid hävinud või ümber ehitatud. Tolle-aegne loetelu peegeldab õieti veel eramõisa-aegset olukorda ja selle väärtsuseks on, et sisaldab andmeid ka ehituste suurusest ning kasutatud materjalidest. Allpool on sellest nimekirjast välja jäetud ainult Lahe karjamõisa hooned.

¹ ORKA f.1547, nim.l, s.246, l.179-180.

Jrk. nr.	Hoone nimetus	Suurus (meetrites)	Ehitus- pikkus	laius	kõrgus	Ehitus- materjal	Katuse- materjal	Seisukord
1	2	3	4	5	6	7	8	
1.	Härrastemaja	56,50	23,80	10,50	4	kivi	tsinkplekk	hea
2.	I värvav	8,80	8,80	6,10		puu, kivi	"	hea
3.	II värvav	6,90	5,25	5,05		kivi	"	"
4.	I töllakuur (ots 7 m kõrgem - korter)	32,50	6,30	3,95		"	"	"
5.	II töllakuur	24,70	7,75	4,50		"	kivi	"
6.	I sõiduhobuste- tall	28,30	13,30	4,25		"	tsinkplekk	"
7.	II sõiduhobus- tetall	19,50	10,20	4,25		"	kivi	"
8.	Koertetall	9,85	5,50	2,60		"	sindel	"
9.	Katusealune mänguplatsil	12,30	5,50	6,70		"	tsinkplekk	"
10.	Varssade tall	51,85	7,30	3,40		"	ühe katuse all	"
11.	Väike töllakuur	12,60	7,85	3,75		"		
12.	Meierei	10,80	9,30	2,90		"	tsinkplekk	ära lõhu- tud
13.	Jääkelder	16	7,60	3,50		"		keskmene
14.	Pesuköök	23,30	2,20	3,70		"	kivi	hea
15.	Kanade laut	24	9,20	2,53	sega	laast		"
16.	Sigade laut	3,75	3,0	2,35	kivi	"		"
17.	Moonakate maja	32,60	15,10	7,20		"	muld	keskmene
18.	I aganik	28,40	7,60	2,50	laud	laast		"
19.	II aganik	14,0	10,75	1,40		"		vana
20.	Moonakate sea- laut	22,80	10,70	3,80	kivi	sindel	hea	
21.	Moonakate leh- malaut	52,20	9,60	3,45		"	kivi	"
22.	I karjalaut	42,40	15,0	3,90		"	"	"
23.	II karjalaut	52,30	12,30	3,90		"	"	"
24.	III karjalaut	36,40	15,20	3,90		"	"	"

1	2	3	4	5	6	7	8
25.	Aia küün	42,60	14,90	3,80	kivi	kivi	hea
26.	Aiatagune küün	40,60	11,35	5,13	"	sindel	"
27.	Vana kuivati	21,15	10,90	6,95	"	kivi	"
28.	Vana kütteruum	5,60	10,90	2,0	"	"	"
29.	Aedniku maja koos triiphoo- nega	19,65	11,30	3,45	"	"	"
30.	Triiphooone	24,24	10,95	1,85	sega	sindel	keskmise
31.	Virsikumaja	22,70	9,75	0,70	"	"	"
32.	Kuur	9,30	3,75	1,70	laud	"	"
33.	"Viskamise maja"	15,15	16,0	3,20	kivi	"	hea
34.	Jääkelder	10,70	8,38	3,70	"	"	"
35.	Peedikelder	30,60	12,40	"	kivi	"	"
36.	Sepikoda	20,43	11,13	3,60	"	"	"
37.	Sigade laut	9,15	11,13	2,30	"	katuseta	uus
38.	Riistakuur (keskelt lah- tine)	44,58	8,95	3,60	puu	sindel	hea
39.	Saun	14,22	7,38	2,83	kivi	kivi	"
40.	Kanade laut	4,63	5,8	2,45	puu	"	"
41.	Sigade laut	8,75	4,90	1,90	"	sindel	"
42.	Puutöötuba	28,75	9,70	4,47	kivi	kivi	"
43.	Valitsejamaja	41,65	15,95	5,50	"	"	"
44.	Ametnikemaja- -tall	28,74	9,80	4,80	"	"	"
45.	Käimla	2,30	9,80	2,45	sega	"	"
46.	Viljaait	44,85	11,50	5,80	kivi	"	"
47.	Auruveski (aida küljes)	14,30	9,30	2,30	"	sindel	"
48.	Katlamaja	8,75	5,25	4,72	"	"	"
49.	Tallimeeste elamu	23,40	8,90	3,18	"	"	"

	1	2	3	4	5	6	7	8
50.	I vankrikuur (üks külg puu- postidel)	45,50	8,05	3,90	kivi	sindel		
51.	II vankrikuur	45,10	8,0	3,15	"		hea	
52.	Hobusetall	56,40	13,52	4,85	"	"	"	
53.	Heinaküün (punane)	38,5	12,95	4,40	puu	"	"	
54.	Kaalumaja	9,25	7,40	4,40	"	"	"	
55.	Rehi	38,43	13,10	4,75	kivi	"	"	
56.	Vesiveski	15,95	11,68	4,75	"	"	"	
57.	Rehetagune küün	37,70	9,52	5,45	puu	"	"	
58.	Sara puuposti- del		12,35			"	"	
59.	Katlahoone (võlvitud)	8,70	5,0	2,54	kivi	tsinkplekk	"	
60.	Vana kõrts	36,90	9,68	3,55	puu	pilbas	"	
61.	Kauplus	23,30	9,85	3,30	"	sindel	"	
62.	Laut	15,60	7,70	2,25	"	kivi	keskmine	
63.	Ait	6,30	3,95	2,10	"	pilbas	"	
64.	Lambalaut	30,30	17,30	3,70	kivi	sindel	hea	
65.	Elumaja keld- riga	9,40	8,13	3,45	"	"	"	
66.	Juurdeehitus (sara)	10,55	4,88	4,80	puu	"	keskmine	
67.	Lambalauda küün	41,10	11,35	4,50	kivi	"	hea	
68.	Puusöeahi	6,40	4,60		"	"	"	
69.	Lubjaahi	8,35	9,10		"	kivi	keskmine	
70.	Vana mõisa küün	39,20	11,10	3,60	"	sindel	hea	
71.	Viinakelder (maa sees)	17,25	8,75	3,10	"	kivi	"	
72.	Nuumhärjatall	62,75	11,25	4,0	"	sindel	"	

1	2	3	4	5	6	7	8
73.	Viinavabrik	35,15	11,55	5,55	kivi	sindel	keskmise
74.	Katlamaja	13,63	4,52	2,0	"	"	"
75.	Laut	8,90	4,40	2,0	puu	kivi	"
76.	I moonatuba Veskikülas	22,35	10,20	2,85	kivi	"	hea
77.	II moonatuba	18,50	10,75	3,25	"	"	"
78.	III moonatuba	17,45	10,75	3,28	"	"	"
79.	Karjalaut	24,35	8,5	3,25	"	"	"
80.	Sigade laut	5,24	2,90	2,0	puu	sindel	keskmise
81.	Sigade laut	5,28	4,6	1,90	sega	"	hea
82.	Sigade laut	3,75	3,10	1,90	puu	laud	uus (1919)
83.	Saun Veskikülas	7,23	5,22	2,13	"	pilbas	keskmise
84.	Moonatuba	12,96	6,40	3,20	"	sindel	hea
85.	Moonatuba	12,75	6,20	2,85	"	"	"
86.	Laut	12,90	4,40	2,80	sega	"	"
87.	Laut	13,10	4,37	2,60	"	"	"
88.	Köstri laut	11,20	7,95	3,28	kivi	"	uus (1917)
89.	Lauda küün	6,60	7,95	3,28	puu	"	"
90.	Moonatuba (Liivaku)	12,80	5,65	2,60	"	"	keskmise
91.	Laut	18,95	3,65	2,55	sega	"	vana
92.	Paikse	37,20	10,0	3,0	puu	"	"
93.	Laut	38,10	6,45	2,60	sega	"	"
94.	Laut	42,70	6,55	2,30	kivi	"	keskmise
95.	Saun	6,25	4,0	2,50	puu	"	"
96.	Heinaküün tur- bosoos	13,65	5,35	2,65	"	"	hea
97.	Peatskivi vesi- veski eluruumi- dega	26,33	8,40	2,40	"		vanem
98.	Rehi	19,67	7,56	3,20	"	"	keskmise
99.	Vana saun	11,35	4,25	1,80	"	laast	vana

1	2	3	4	5	6	7	8
100.	Saun	5,20	2,68	2,0	puu	laast	vana
101.	Laut ja talliruum	14,92	7,45	2,0	sega	"	keskmine
102.	Põhuküün	14,88	5,25	2,0	"	"	hea
103.	Põhuküün	10,98	5,59	2,20	puu	"	keskmine
104.	Saeveski	18,55	7,8	5,40	sega	"	"
105.	Katlakamber	8,25	4,30	4,20	kivi	"	"
106.	Elumaja	2,25	12,5	3,30	puu	"	"
107.	Laut	11,65	4,90	2,10	sega	"	"
108.	Telliskivi-ahi	14,0	13,95	6,20	kivi	kivi	"
109.	Elumaja	8,30	5,15	2,60	puu	sindel	"
110.	Sara 16 kivipostil	56,60	12,40				hea
111.	I turbasara	8,50	7,60	3,30	puu		keskmine
112.	II turbasara	8,40	7,50	3,10	"		"

Härrastemaja läheduses asusid majapidamishoonetest ainult sõiduhobuste tall ja töllakuur. Ait, laudad, tööhobuste tall, töötoad, keldrid jne. paiknesid valitsejamaja taga, mis enne uut peahoonet oli olnud härrastemajaks. 1919.a. sügisel elasid selles valitseja, tema abi ja kirjutaja-aidamees.¹

1920.a. oli peaegu kogu seitsmeosaline sõiduhobuste tall, mis mahutas 120 looma, sõjaväelaste käes. Ratsapolk näiteks tarvitab ühest tallist kahte latrit (kus oli kolme-poolega aken ja kivipõrand), teisest kuut latrit (kus oli kolm kahe poolega akent, millel raudrestid ees ja samuti kivipõrand).² Veel oli

¹ ORKA, f.1547, nim.1, s.246, l.16.

² ORKA f.1547, nim.1, s.247, l.72-73.

nende kasutada 17 latrit tallist, kus oli laudpõrand ja kaheksa ühe poolga akent. Ka loomalaut viinavabriku lähe-dal oli nende käes. Tallin mahutavusest hoolimata puhkes 1921.a. suvel tüli selle jaotamise pärast.¹ Riigimaade üle-ma korraldusel tuli kogu tall anda koolile sedamööda kuidas ruumid sõjaväe alt vabaks saavad. Kuid mitmed eraisikud (aia- ja piimarentnik, metsavaht, kubjas jt.) leidsid seal oma loomadele sobiva lauda. Asi jõudis isegi "Postimehe" veergudele. Hiljem paigutati talli riigimõisa lambad.²

Probleeme tekitas ka mõisa vana kuivati valitsejamajast karjalauta viiva tee ääres.³ See seisits hulk aega tühjana, kuni kohalik laulu- ja mänguseelts seda 1922.a. endale renti-da palus. Siis alles leidis mõisavalitsus, et hoonet sobib kasutada heinte hoidmiseks ühe mahajäänu kiiuni asemel. Sama aasta kevadel müüdi 31 mõisa kiiuni, mis peaaegu kõik olid lootusetult lagunenud (osa neist tahtlikult lõhutud), oksjo-nil maha.⁴

Mõisa revideerimisel 15.sept. 1920.a. nimetati järgmisi ettevõtteid: 1) viinavabrik - pidi peagi tööle hakkama, 2) lubjaashi - töötas, 3) auruveski - töötas, 4) kaks vesives-kit, mis mõlemad välja renditud ja 5) telliskivitehas - sei-sis.⁵ Viimase võttis Alatskivi valla põllumeeste kogu 1921.a. 1.maist aastaks rendile.⁶ Ettevõte koosnes telliskiviahjust, kuivatamisruumist ja elumajast. 1924.a. 24.aprillil anti te-

¹ ORKA f.1547, nim.l, s.246, l.315-318.

² ORKA f.2893, nim.l, s.420, l.66.

³ ORKA f.1547, nim.l, s.248, l.104.

⁴ ORKA f.1547, nim.l, s.248, l.127-128.

⁵ ORKA f.1547, nim.l, s.246, l.135; f.1500, nim.l, s.64, l.11.

⁶ ORKA f.1500, nim.l, s.66, l.10-11 5.

has ühes maa ja hoonetega Maakorralduse Peavalitsuse valdamisele.¹ Aastatoodang oli viimase kolme aasta jooksul olnud u. 90.000 kivi. Hooned vajasid remonti. Telliskiviahjul olid üks külg ja ots vajunud, ahjusuud ja sisemus osalt lagunenud. Parandamist nõudis kivikatus. Kuivatuskuur oli veel korras, kuid elumaja vana, osalt mädanenud palkidega.

Kivist vesiveskit Koosa-Mustvee tee ääres Alatskivi jõel on arhiivis säilinud asendiplaan ja detailne aruanne uue veskisilla ehitustöödest 1924-1925.a.² Veski oli tähtis viljahahvatuse ja villa ümbertöötlemise koht. Seal asunud elektrijaam andis voolu tervele ümbruskonnale. Vanem puust veseki asus Peatskivi külas.

Mõisa viljapuuaiast on teada, et 1920.a. aprillis oli see renditud Joosep Krimmille, kes oli aednikuks palganud Jaan Tinno.³ Enne sõda pidas aedniku-mesinikuametit varem Vennemaal töötanud Aleksander Leppik.⁴

4. Valitsejamaja ümberehitamisest

Lossi pidasid riigivõimud kohaliku algkooli tarvis liiga mahukaks. Koolile pakuti maantee ääres asuvat valitsejamaja (mõisa vana härrastemaja), millega vallavalitsus oli lõpuks sunnitud nõustuma. Ostuleping 19402 kroonile sõlmiti 4.jaanuaril 1929.a.⁵

Pöllukividest ühekorruseline "alumine häärber" ehitati põhjalikult ümber. Lammutati vanad mädanenud laetalad, osa

¹ ORKA f.1500, nim.l, s.76, l.10-11.

² ORKA f.62, nim.l, s.1347.

³ ORKA f.1547, nim.l, s.246, l.48.

⁴ ORKA f.1500, nim.l, s.66, l.242.

⁵ ORKA f.2893, nim.l, s.237, l.5,27.

vaheseinu, kuus valgetest potikividest ahju, laiendati suurt treppi, lõhuti maha senised verandad ja tehti uued.¹ Endises suuruses jäeti alles välissein ning põhiliselt säilitati ka vanad akna- ja ukseavad. Tartu ehitusmeistri Aleksander Golu-bevi ettepanekul otsustati teha majale peale ka teine korrus, kasutades selleks vanadest mõisahoonetest saadaolevaid telliskive.² Nähtavasti lammutati sel otstarbel koertemajake, triiphoone ja lossist lääne pool asunud värvavad. Kokku tarvitati vanu puhastatud telliskive 47200 tk.³ Majas seati sisseküte (A/S C.Siegel). Hoone välisseina ilustati krohvimisel lõhustatud graniitkivikildudega. Ehitustööd kulgesid kiiresti. Suvel oli ametis üle 30 töömehe. Uue koolimaja avamispidu peeti juba 24.novembril 1929.a.⁴

Koolile eraldatud krunt oli võrdlemisi väike - 2,60 ha.⁵ Selle piiri taha riigimõisa valdusse jäid endine valitseja laut koos talliga ning viljapuuaed. Juunis hakati lauta uueks valitsejamajaks ümber ehitama, ehkki sealsamas lähedal üle õue asus ka endine kutsarimaja puutöötoaga, mis vastanuks paragini kooli huvidele ja olnuks arvatavasti ka ümberehitamiseks sobivam.

¹ ORKA f.2893, nim.l, s.237, l.34,76,130-131; s.211, l.10; s.259, l.73-75.

² ORKA f.2893, nim.l, s.237, l.128.

³ ORKA f.2893, nim.l, s.259, l.76.

⁴ ORKA f.2893, nim.l, s.237, l.77.

⁵ Samas, l.54.

L I S A

SELETUSI BALMORALI PLAANI JUURDE

Entrance. Peavärava valmistas 1925.a. kohalik sepp. Sealt viib u.500 m pikkune allee lossi ette. Paljud puud on istutatud tõenäoliselt juba prints Alberti ajal, kes laskis rajada selle tee. Mõned võivad olla ka vanemad. Puuliikidest esinevad seal *Abies nobilis procera*, *Abies grandis*, *Abies concolor lowiana*, *Picea nobiles* ja *Tsuga albertiana*.

Queen Mary's Tree. Ühe *Picea nobilis*'e istutas peaalleele kuninganna Mary, kui ta pärast I maailmasõda jälle Balmorali saabus.

Gardens. 1923-1925.a. rajatud aiad, mille keskmeks on poolringikujulisest kivimüürist ümbritsetud kaev. Aiavärava valitsejate initsiaalidega GR ja MR valmistas 1923.a. kohalik sepp. Suur köögiviljaaed seal lähedal on rajatud hiljem.

Rose Gardens. Roosiaeid lossi lääneküljel oli olemas juba Victoria eluajal. Ta kirjutas: "...väike lilleaed läänekülje juures on väga nägus."

Memorials to Dogs. Victoria ajal püstitatud mälestusmärgid tema lemmikkoertele kolli Noble'ile ja hiina koer Tchule.

Kennels. Seedripuust koertetarandikud, millest osa pärineb kuningas George V valitsusajast, ülejäänud hilisemast.

Stables. Enamik talle on nüüd garaažideks ümber ehitatud, ainult neli on veel ponide ja ratsahobuste all. Ühtlasi hoiatakse neis kuningliku perekonna jahisöidukeid.

Icehouse - kasutusel olev jäälakelder.

Game Larders - aidad ulukiliha jaoks.

Garden Cottage. 1895.a. ümber ehitatud aiamaja, kus Victoria vahel hommikueinet sõi ja mõningaid riigiasju õien-das.

KASUTATUD ALLIKMATERJALID JA KIRJANDUS

1. Arhiivimaterjalid

Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Üles-ehituse Riiklik Keskarhiiv (lüh. ORKA):

fond 62 - Pöllutööministeeriumi Maakorralduse Peavalitsus,
fond 1108 - Haridusministeerium,
fond 1500 - Riigi- ja hoolekandemõisad,
fond 1547 - Tartumaa Riigimaade ülem,
fond 2893 - Alatskivi vallavalitsus.

2. Raamatud

Balmoral Castle. Deutsche Ausgabe. Pilgrim Press 1976.

Brown, I. Royal Homes in Colour. London 1958.

Colvin, H. A Biographical Dictionary of British Architects 1600-1840. London 1978.

Dixon, R. & Muthesius, S. Victorian Architecture. London 1978.

Duff, D. Albert & Victoria. London 1972.

Duff, D. Victoria on the Highlands. The Personal Journal of Her Majesty Queen Victoria. London 1968.

Fleming, J. Scottish Country Houses and Gardens Open to the Public. London 1954.

Hay, G. Architecture of Scotland. Oriel Press, Great Britain 1977.

Longford, E. Victoria R I. London 1964.

Pirang, H. Das baltische Herrenhaus. III Teil. Riga 1930.

Plumb, J.H. Royal Heritage. London 1977.

West, T.W. A History of Architecture in Scotland. London
1967.

Wilson, R. The Life and Times of Queen Victoria. Vol.I-II.
London 1887-1888.

Woodham-Smith, C. Queen Victoria. Her Life and Times. Vol.I.
London 1972.

3. Perioodika

"Hommikune Postimees" nr.27 1920.

"Olion" 1932.

"Смена в ягоде" №. 27 1915.

FOTODE NIMESTIK

I Tüüpilisemaid parunistiilis lossi Sotimaal

1. Craigievar

R.W.Billings. The Baronial and Ecclesiastical
Antiquities of Scotland. Vol.I. London 1852. F-21544

2. Airth.

R.W.Billings, Vol.I. London 1852. F-21545

3. Midmar.

R.W.Billings, Vol.IV i.a. F-21543

II Balmoral

4. Vana loss.

W.Wyldi maal. D.Duff. Victoria in the High-
lands. London 1968, p.80-81 F-21546

5. Üldvaade uuele lossile loodest. August
Beckeri maal (1865). Balmoral Castle.

Deutsche Ausgabe. Pilgrim Press 1976. F-21535

6. Üldvaade esiküljel.

Balmoral Castle, S.5. F-21534

7. Vaade loodest. R.Wilson. Life and Times of
Queen Victoria. Vol.II. London 1888, p.400. F-21547

8. Vaade edelast. R.Wilson, Vol.II, p.84. F-21548

9. Kuninglik perekond (esiplaanil Victoria)
lossi ees. D.Duff, p.224-225. F-21549

10. Lossi peasissepääs. Balmoral Castle, S.7. F-21542

11. Osa lossi tagaküljest. Balmoral Castle, S.8. F-21541

12. Kellatorn vaadatuna lossi siseõuest.
Balmoral Castle, S.15 F-21540
13. Lossi saal. R.Wilson, p.296. F-21550
14. Valitsejamaja koos talliga.
Balmoral Castle, S.21. F-21538
15. Aidad ulukiliha jaoks.
Balmoral Castle, S.18. F-21539
16. Aianurk kasvuhoonega.
Balmoral Castle, S.23. F-21537
17. Lossi ümbruse maa-ala plaan.
Balmoral Castle, S.25. F-21536

III Alatskivi lossi ajaloolised fotod

18. Esikülg u.1910.a.
Riiklik Ajaloomuseum (RAM) F 17641
19. Vaade edelast u.1910.a.
RAM F 17649
20. Vaade tagaküljele kirdest u.1910.a.
RAM F 17651
21. Vaade tagaküljele loodest u.1910.a.
RAM F 17650
22. Balustraad maja tagakülje terrassil.
"Olion" 1932, lk.265 F-21551
23. Vaade lossile läbi peavärava u.1910.a.
RAM F 17642
24. Vestibüül u.1910.a.
RAM F 17648
25. Saal u.1910.a.
RAM F 17646
26. Saal u.1910.a. Vaade salongi.
RAM F 17643

27. Maaligalerii u.1910.a.

RAM F 17653

28. Kabinet u.1910.a.

RAM F 17652

29. Kabinet u.1910.a.

RAM F 17647

30. Salong u.1910.a.

RAM F 17645

31. Buduaar u.1910.a.

RAM F 17644

32. Salongi lae stukk-kaunistus.

"Olion" 1932, lk.265.

F-21552

33. Ähjukahleid salongist.

"Olion" 1932, lk.266.

F-21553

34. Hävinud läänevärav.

E.Haugase joonis "Olion" 1932, lk.266

F-21554

IV Alatskivi lossi eksterjöör 1980.a.

35. Üldvaade idast

N-21512/2

36. Otsevaade esiküljele (lõunast)

N-21532

37. Peasissekäik

N-21511

38. Torn kagunurgal

N-21513/1

39. Osa esiküljest koos torniga edelanurgal

N-21533

40. Vaade tagaküljele idast

N-21514

41. Vaade tagaküljele loodest

N-21515/1

42. Vaade bartizahile tagaküljel

N-21512/1

43. Vaade lossi kirdenurgle

N-21513/2

44. Vaade lääneküljele, kus on säilinud ainus

kärjeline aknaruut

N-21515/2

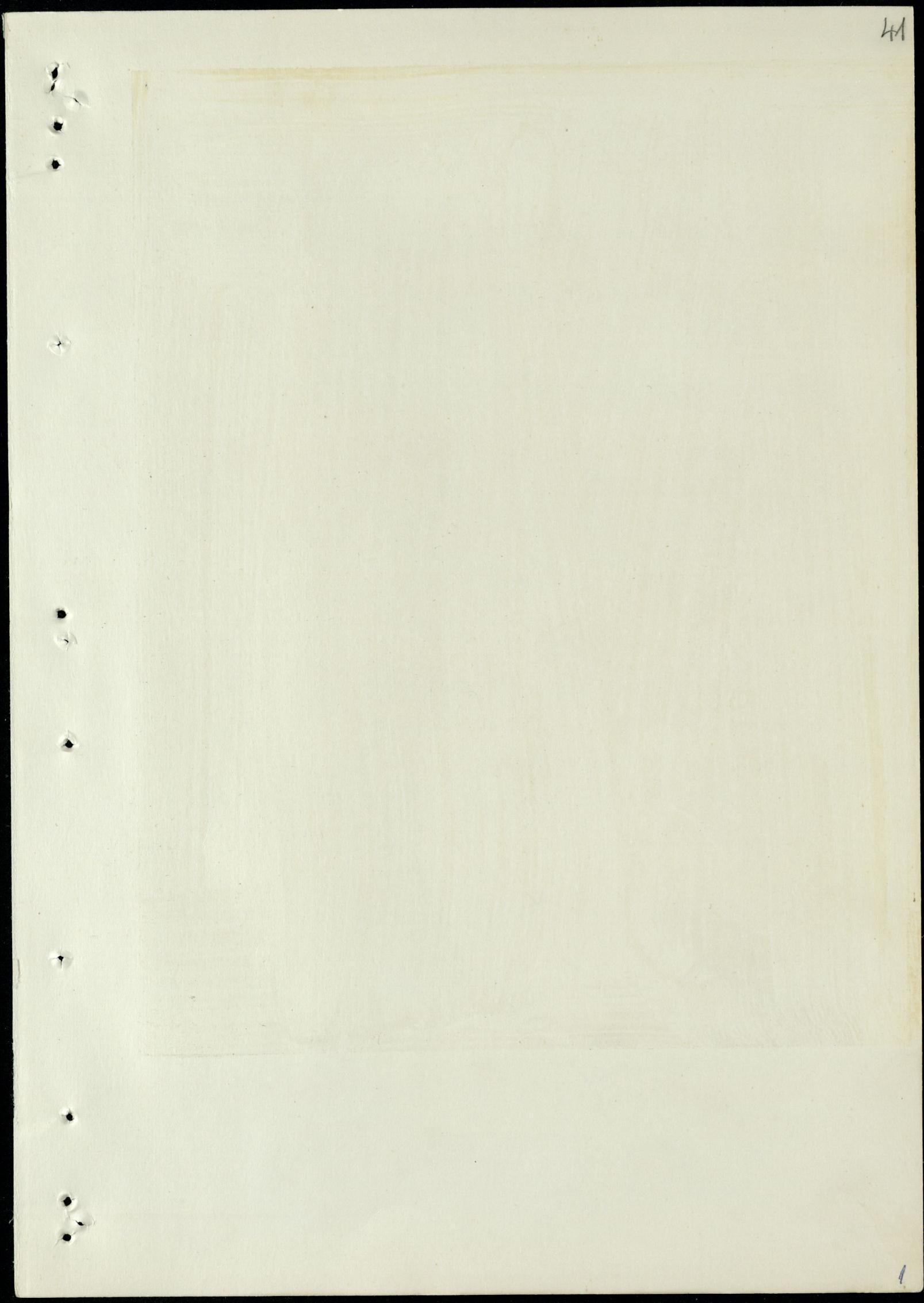
V Alatskivi lossi interjöör 1980.a.

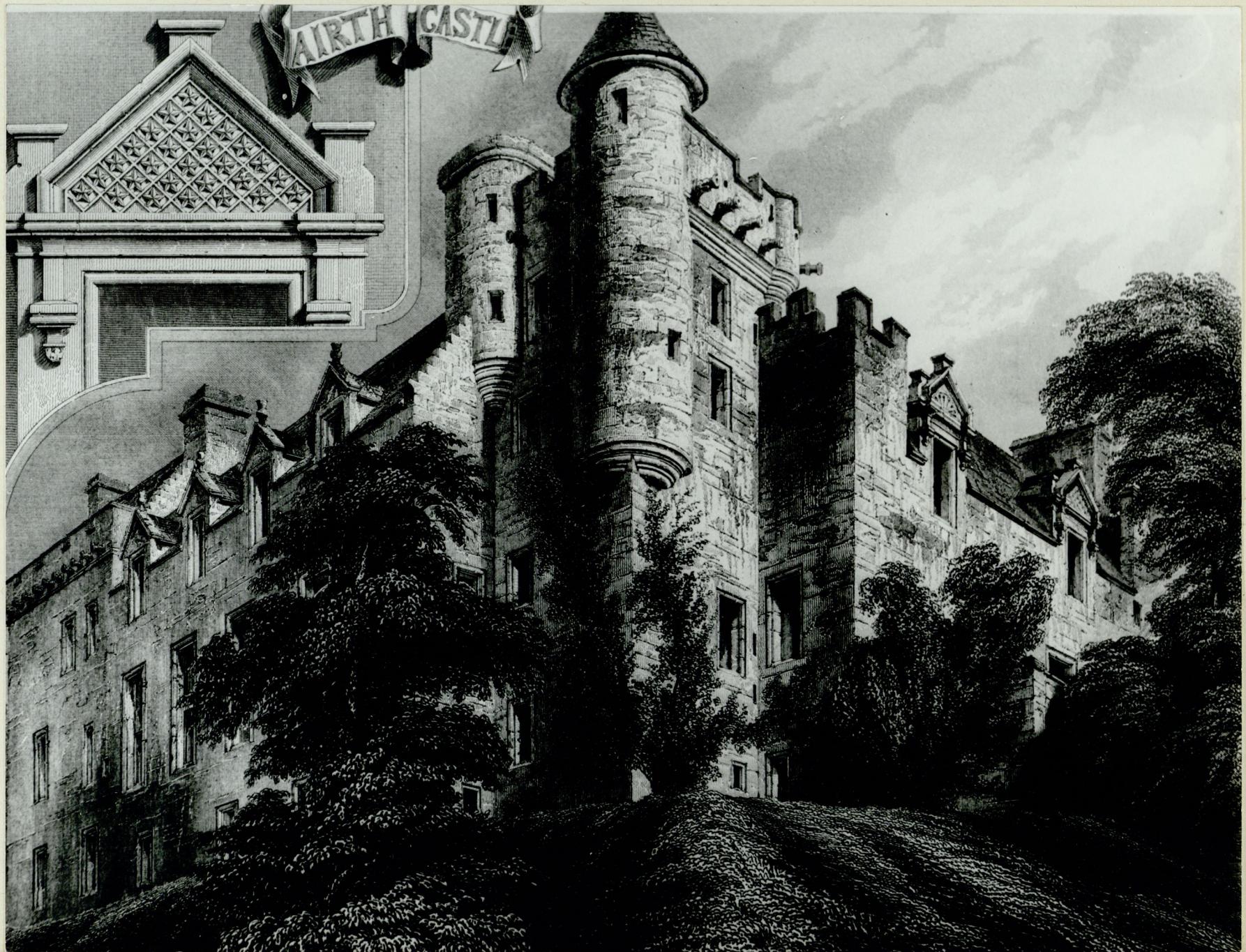
45. Peauks vestibüülis ja rõdu selle kohal	N-21516
46. Saali uks vestibüülis ja rõdu selle kohal	N-21517/2
47. Ahi vestibüülis	N-21517/1
48. Kamin vestibüülis	N-21517/3
49. Peatrepp II korrusele	N-21518/2
50. Trepi balustrid	N-21518/1
51. Vaade saali kaminale ja sambale	N-21519/1
52. Osa saali kaminast	N-21520
53. Saalist salongi viiv uks	N-21519/2
54. Peegel saalis	N-21521/1
55. Saali sammaste kapiteelid ja osa tüvesest	N-21522/3
56. Saali keskne laerosett	N-21522/2
57. Saali lae kõrvalrosetid	N-21522/1
58. Salongi (ruum nr.51) lae stukk-kaunistus	N-21523/3
59. Salongi sein	N-21524
60. Salongis oleva kamina ülaosa	N-21523/2
61. Salongis oleva kamina alumine osa	N-21523/1
62. Söögisaali (nr.43) seinapaneel	N-21526/3
63. Söögisaali lae keskosa	N-21528
64. Sammas ruumis nr.34	N-21525/2
65. Ahi maaligaleriis (nr.68)	N-21525/1
66. Ahi ruumis nr.33	N-21525/3
67. Ahi ruumis nr.84	N-21526/1
68. Ahi ruumis nr.60	N-21527/2
69. Ahjukahlid ruumis nr.43	N-21526/2
70. Aknaluugid ruumis nr.63	N-21527/1
71. Aknasulus söögisaalis	N-21529
72. Aknasulus ruumis nr.84	N-21515/3
73. Ukselink koridoris (nr.64)	N-21521/2

VI Alatskivi mõisa kõrvalhooneid 1980.a.

74. Vaade peaväravale kirdest	N-21530/1
75. Osa tallikompleksist	N-21530/3
76. Osa tallikompleksi tagaküljest	N-21530/2
77. Vana härrastemaja ümberehitatult	N-21531

Nüüdisaegsete originaalfotode autor on V.Rinaldo.

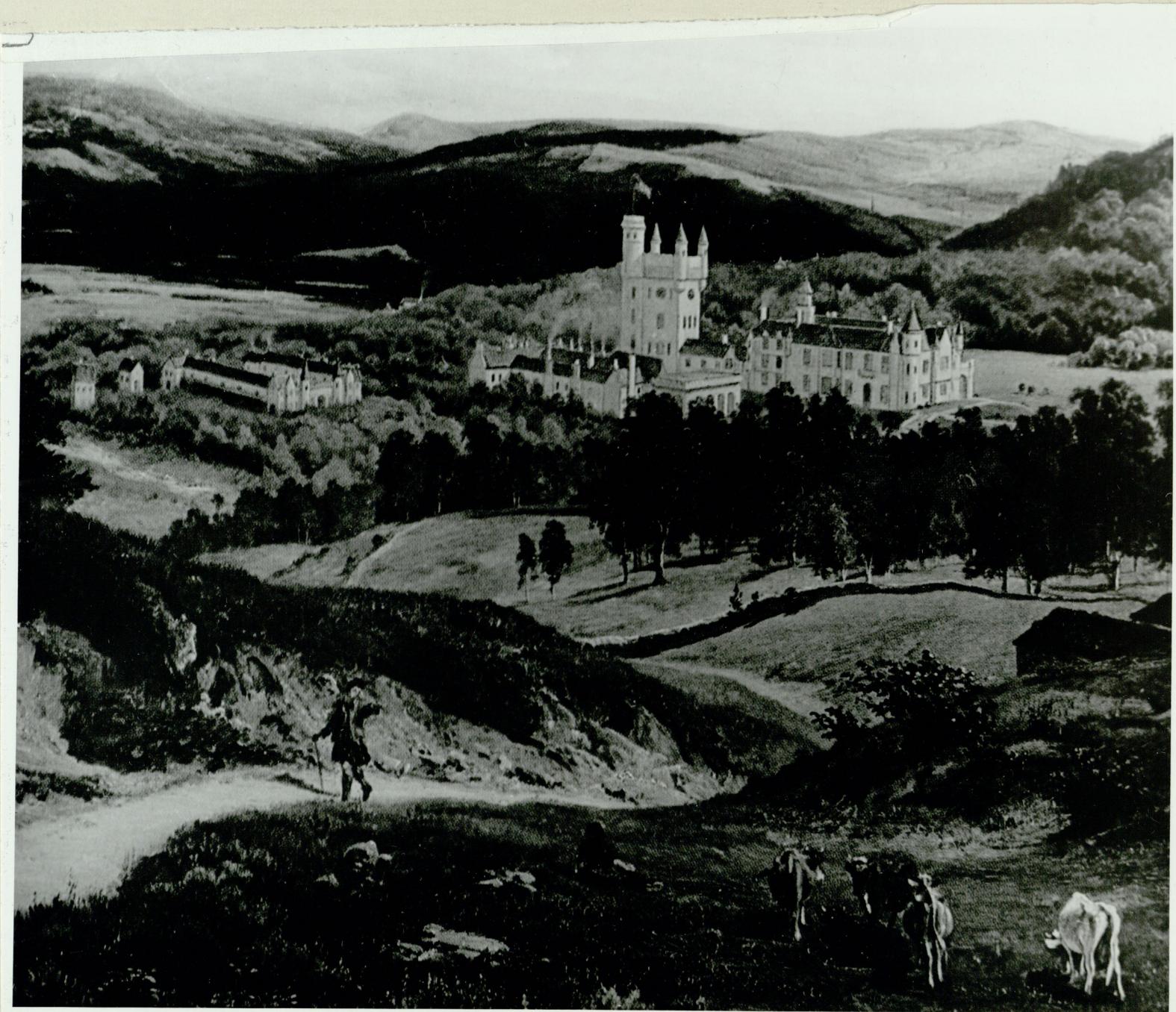

42

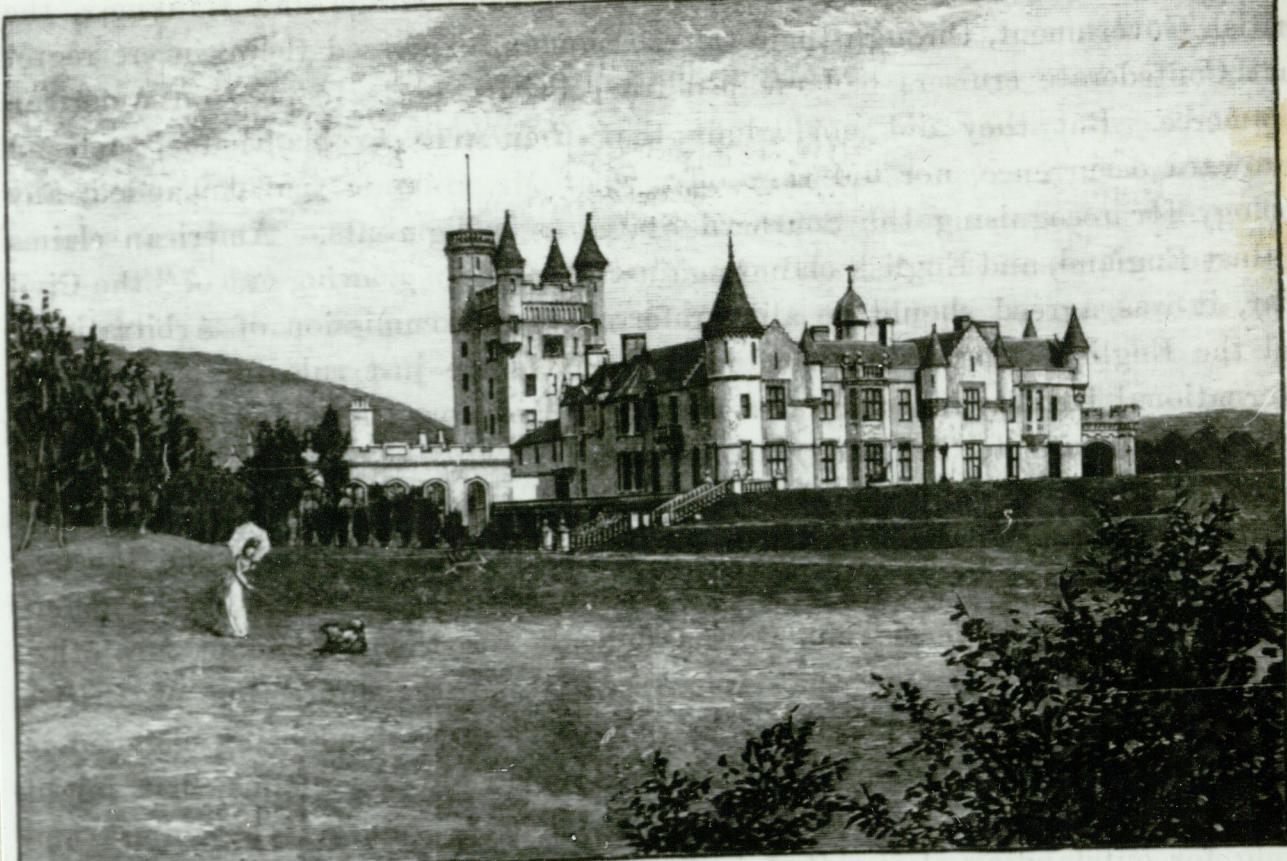

49

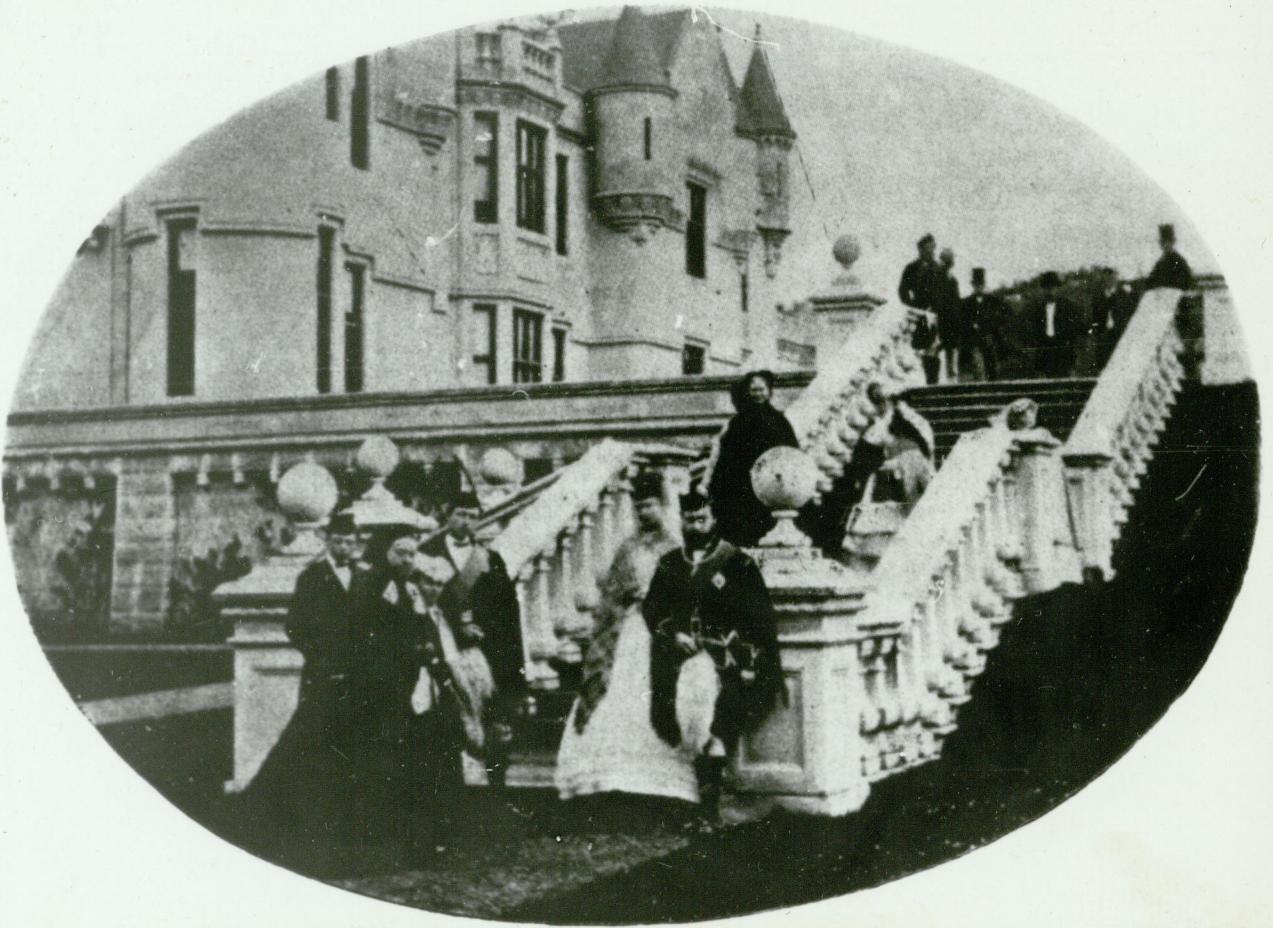
BALMORAL CASTLE, FROM THE NORTH-WEST.

7

BALMORAL CASTLE, FROM THE SOUTH-WEST.

8

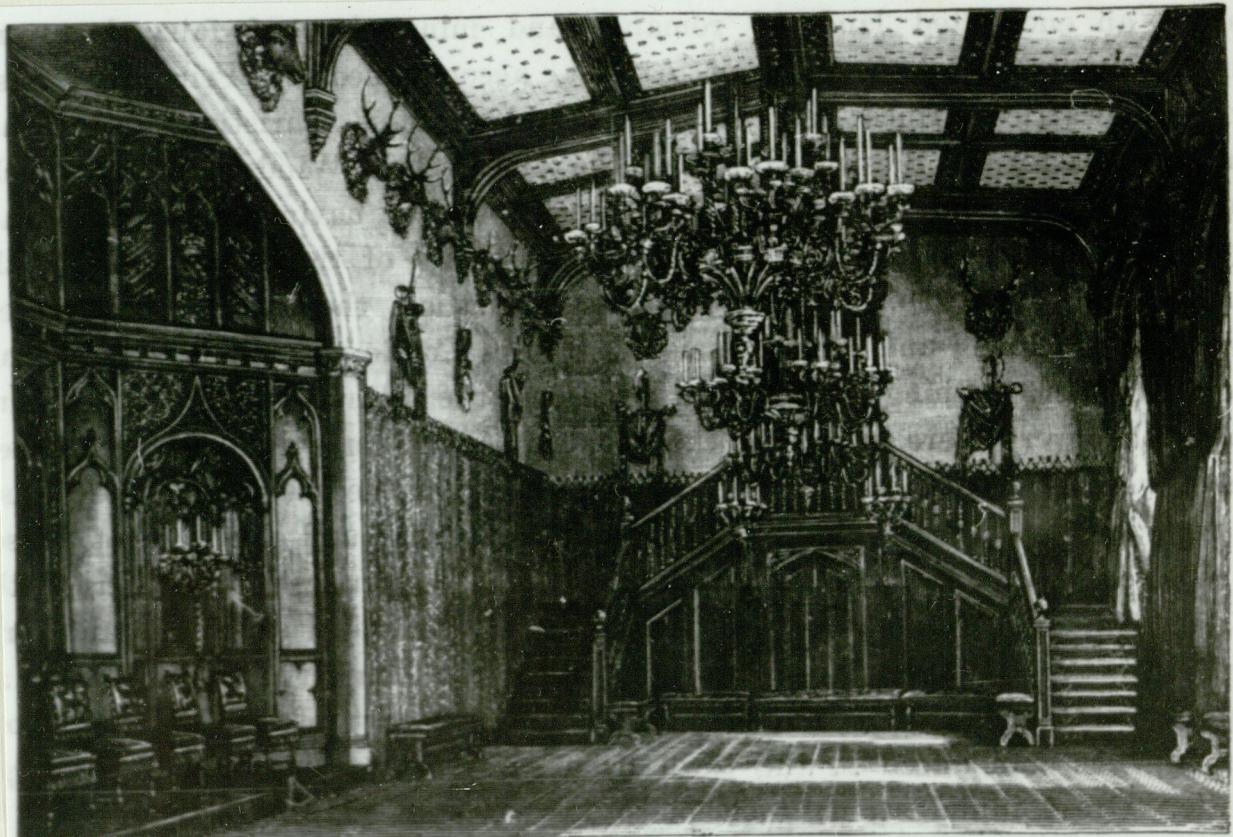

9

112

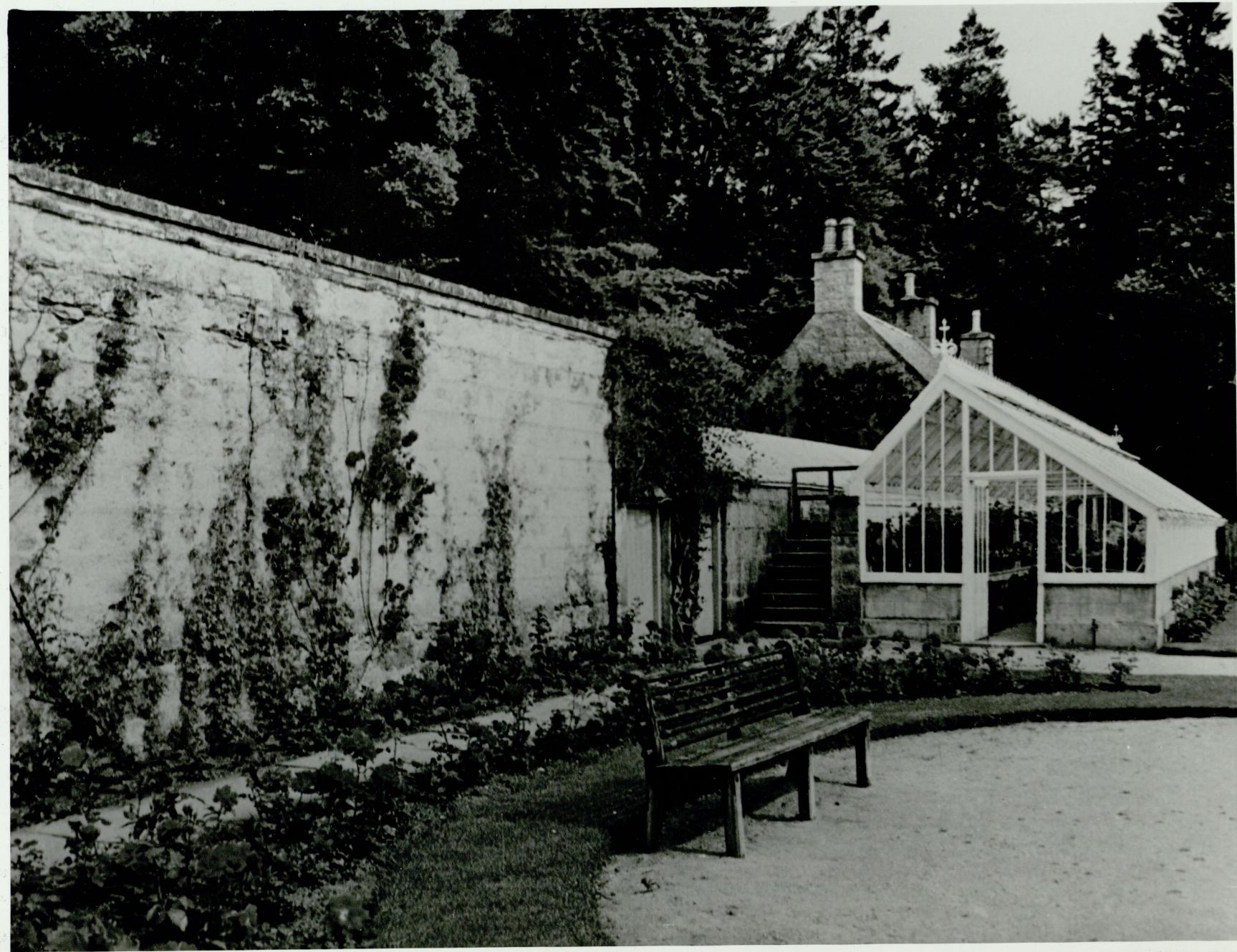

THE BALL-ROOM, BALMORAL.

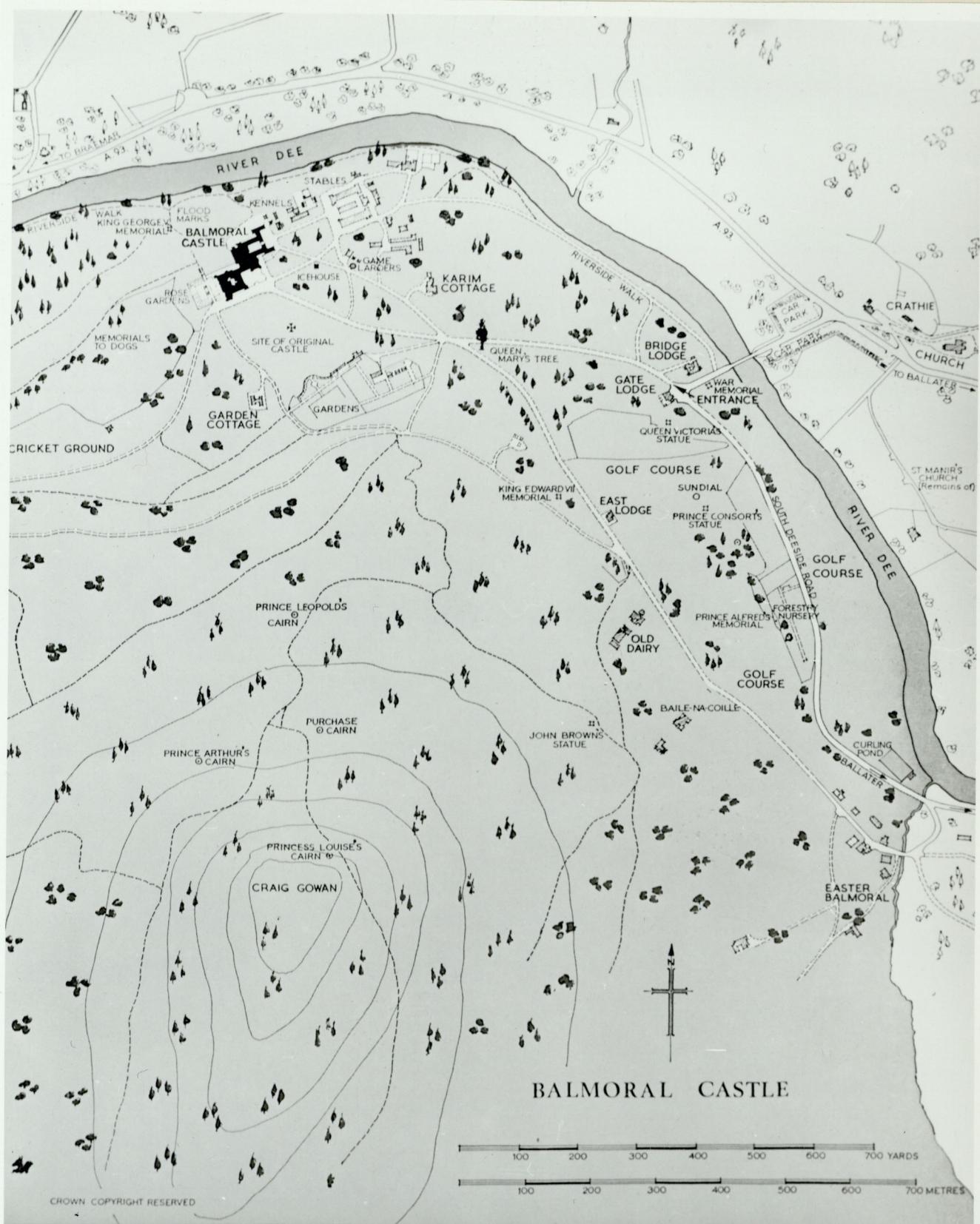

14

16

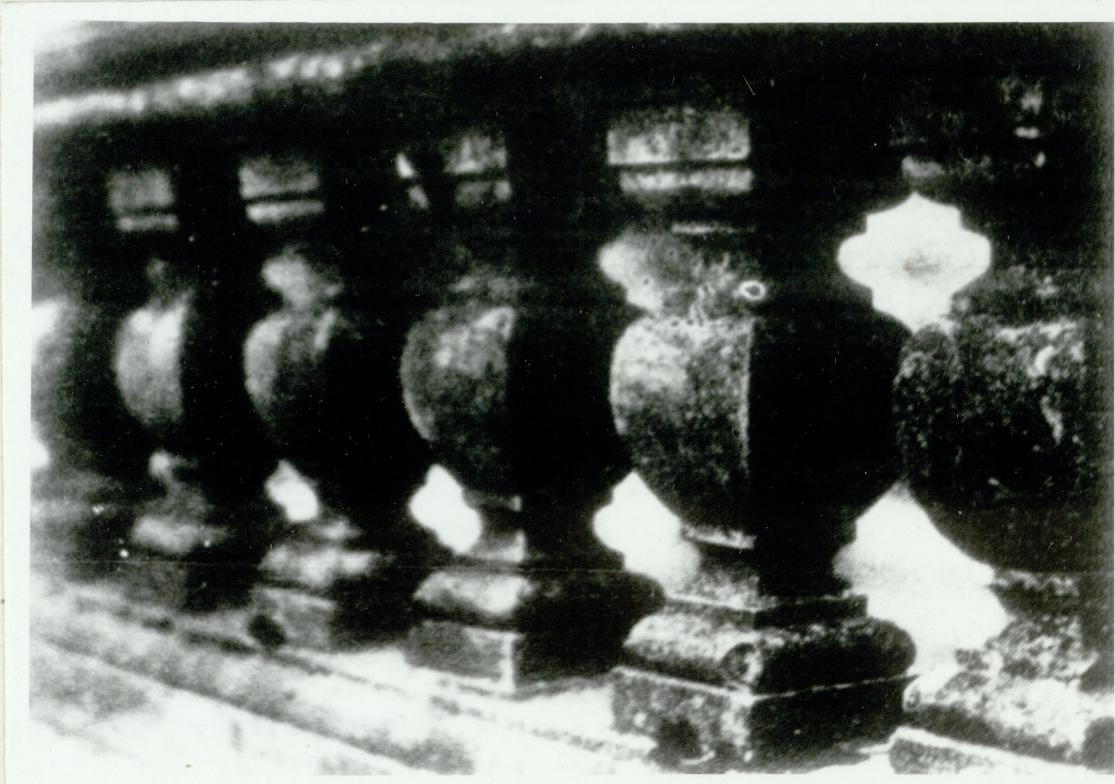

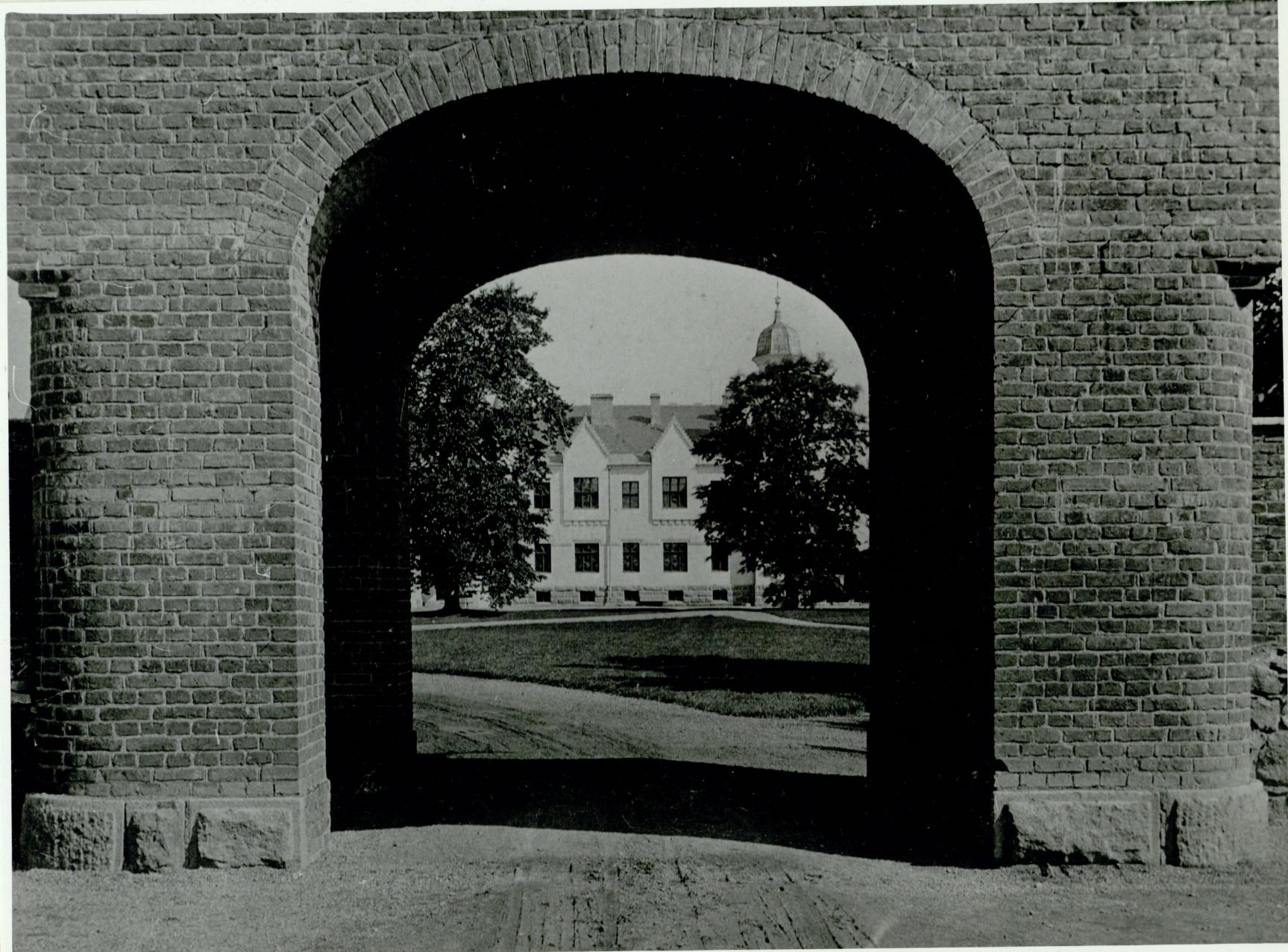
61

20

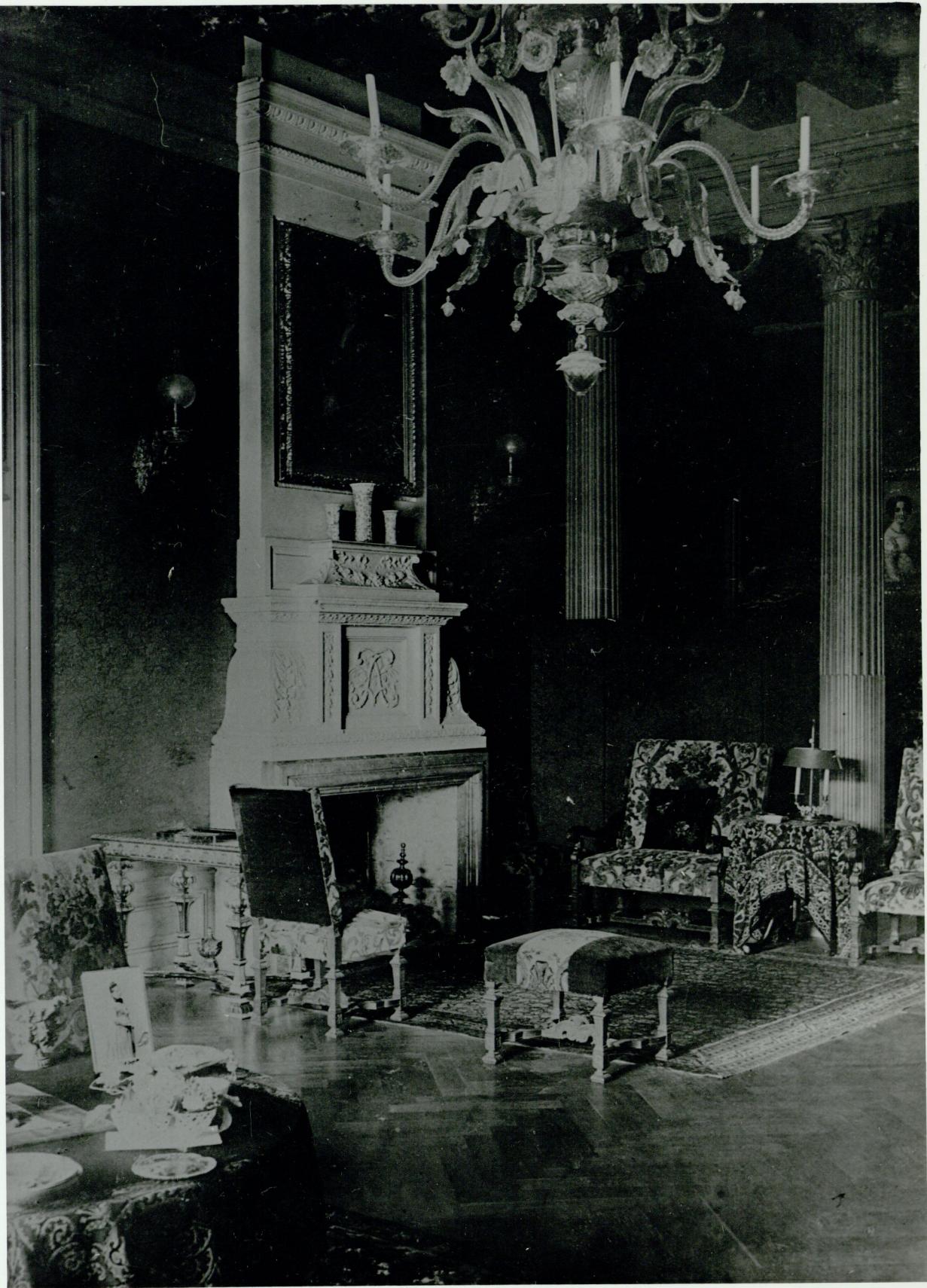

22

20

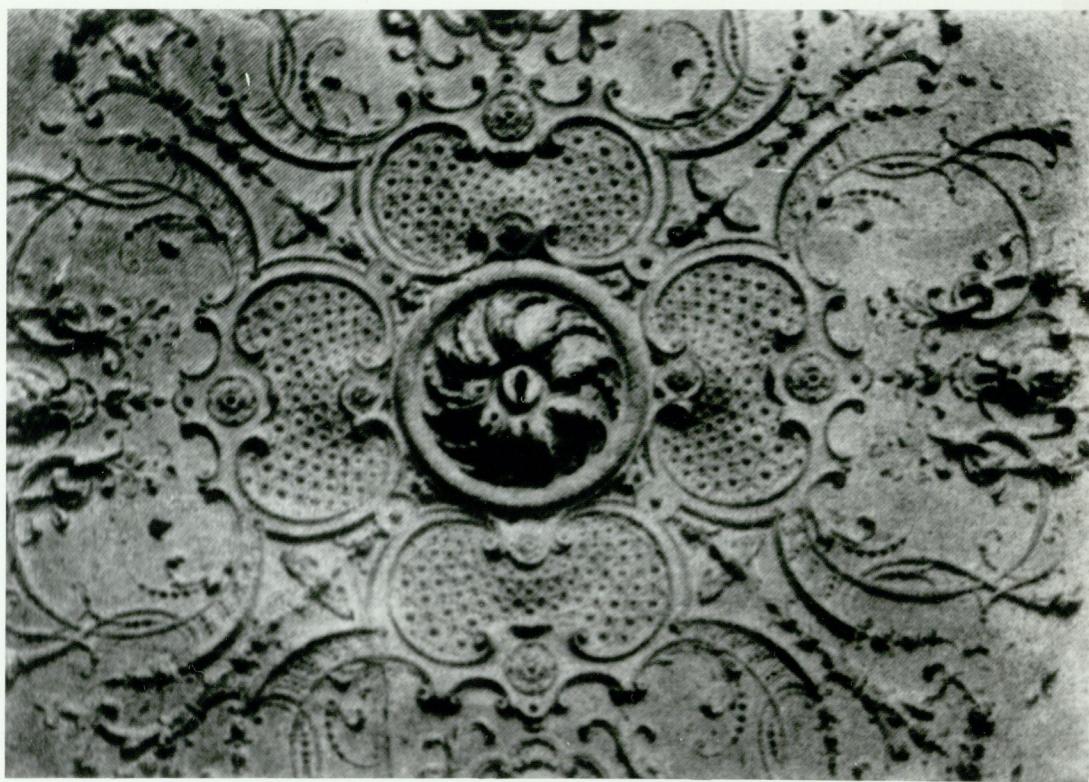

29

32

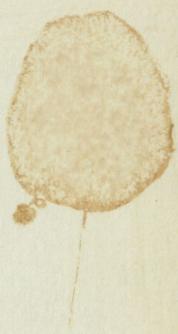

33

35

34

69

421

49

45

25

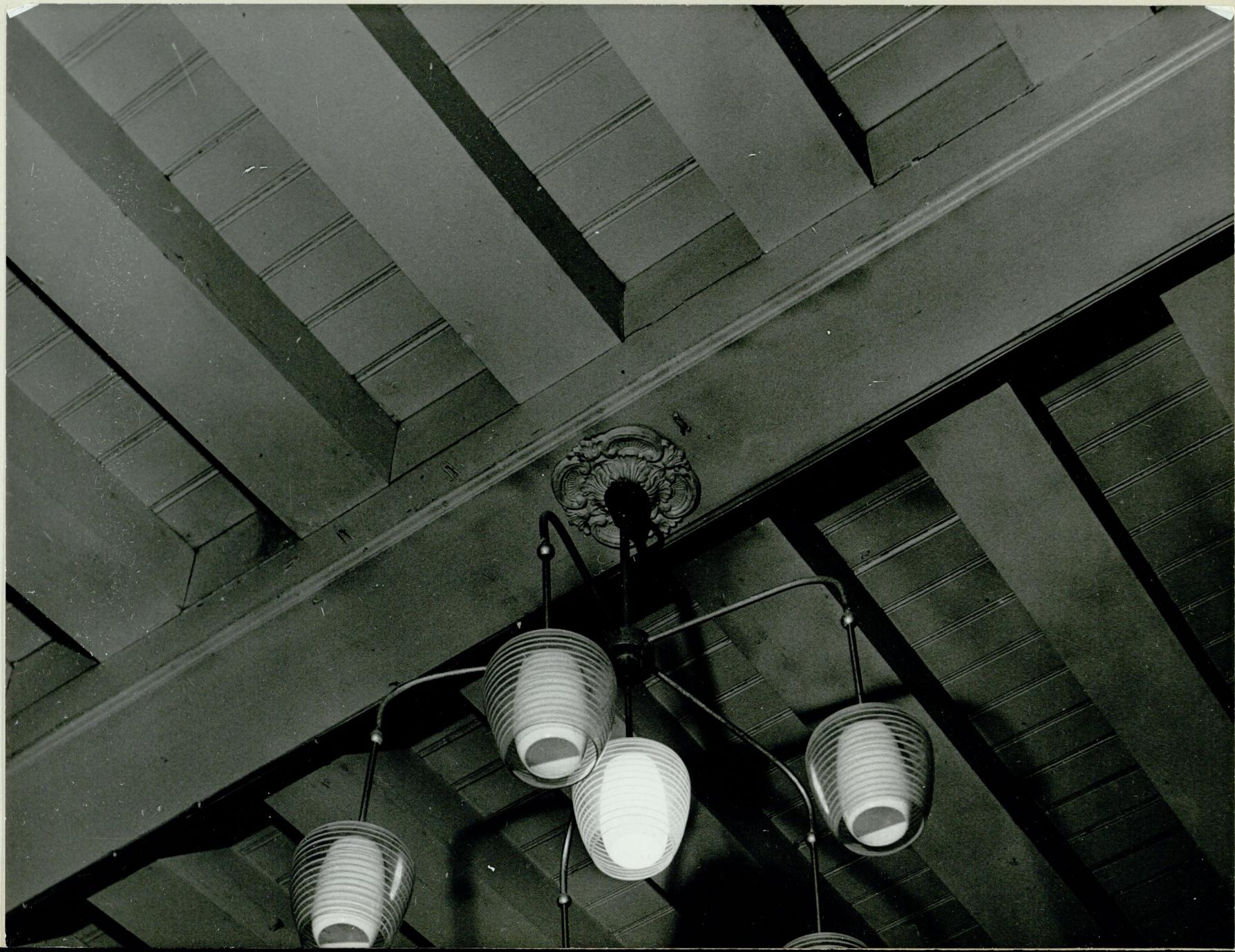

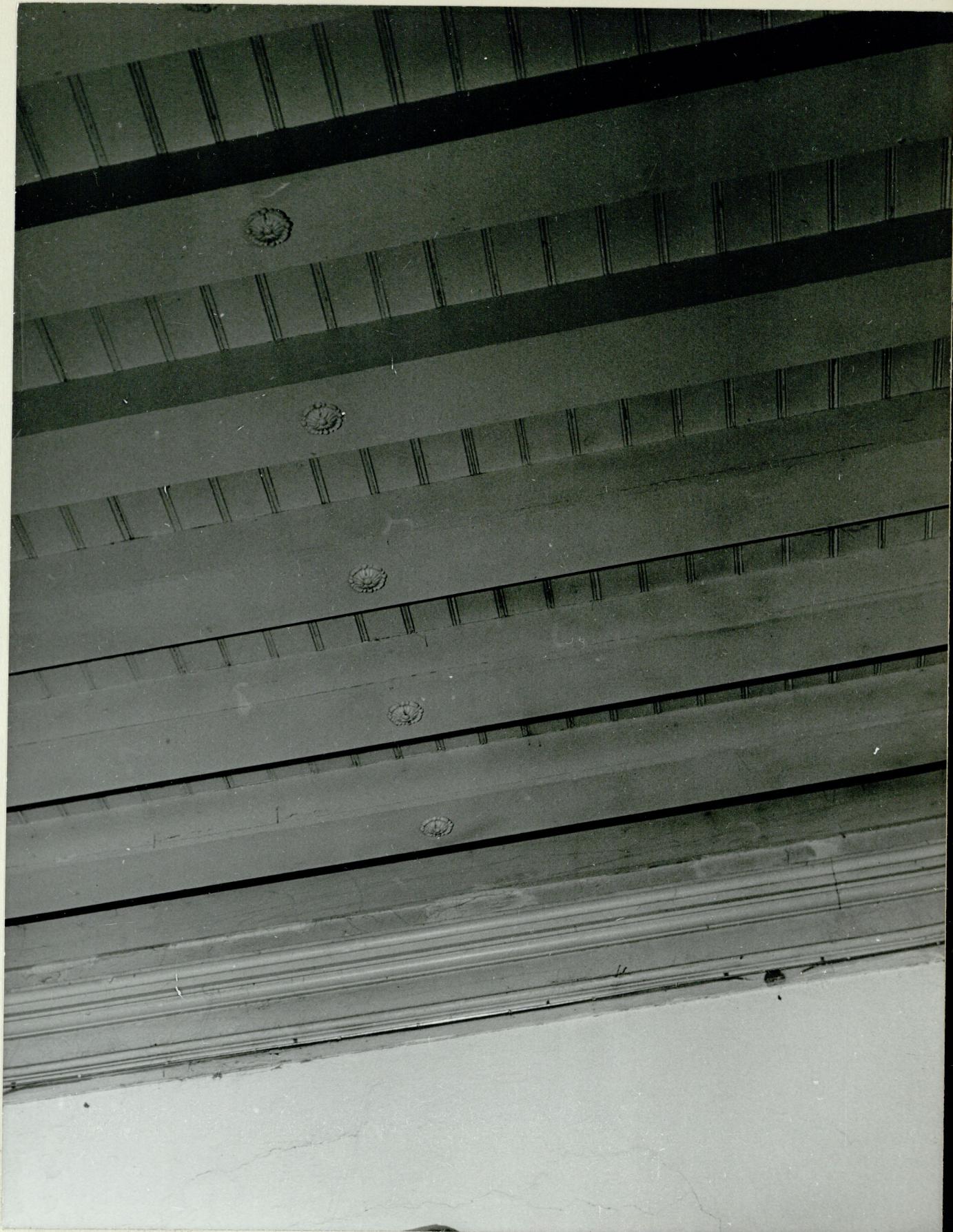

CG

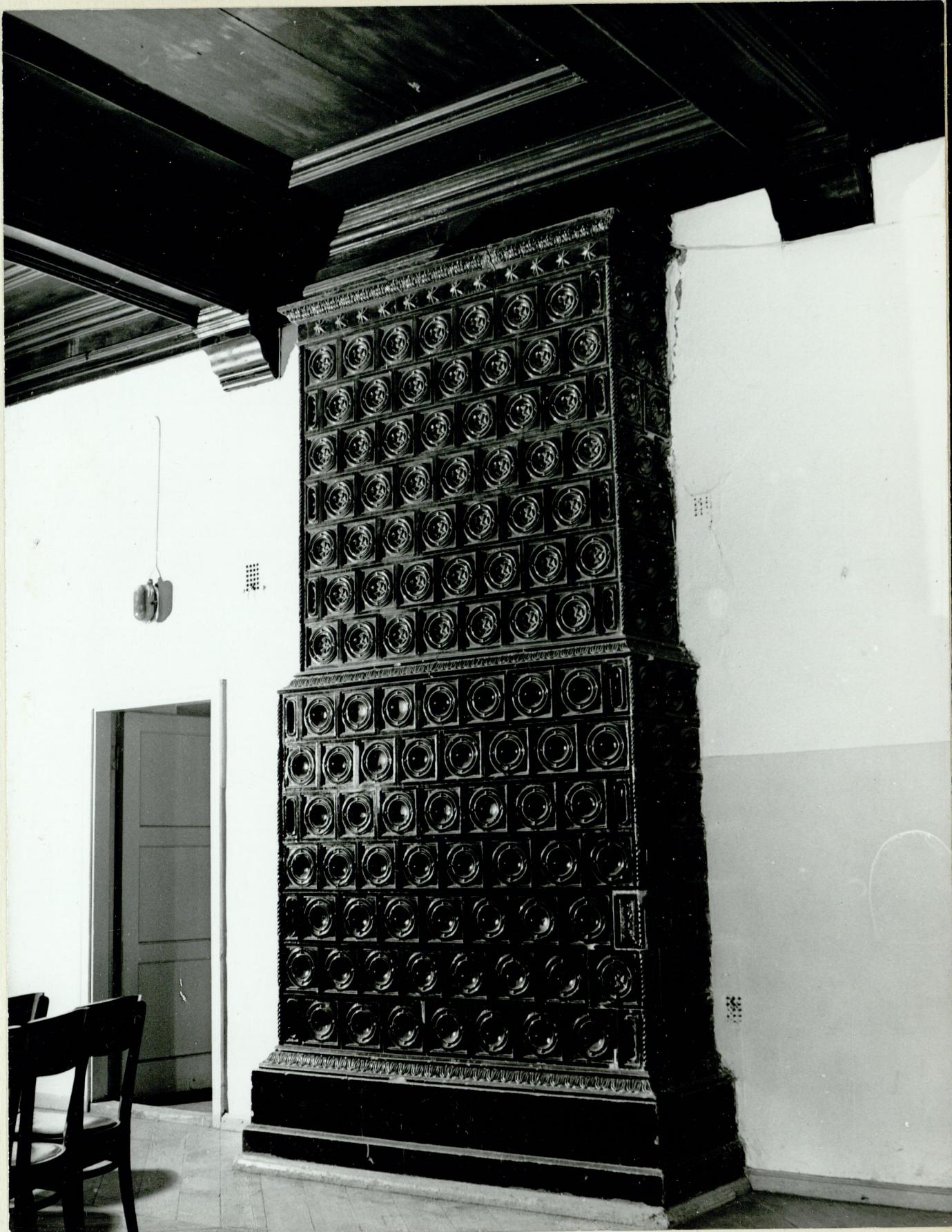

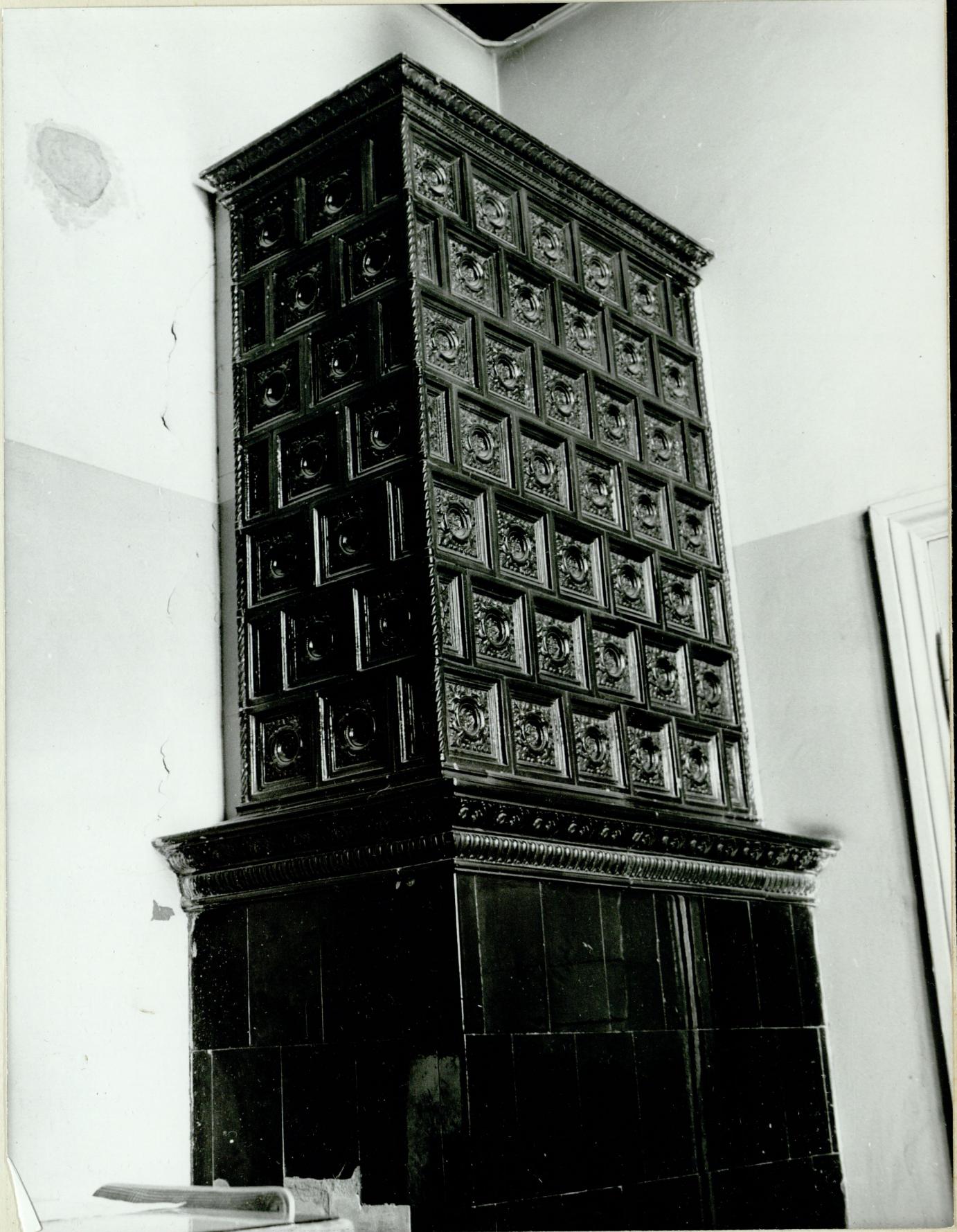
62

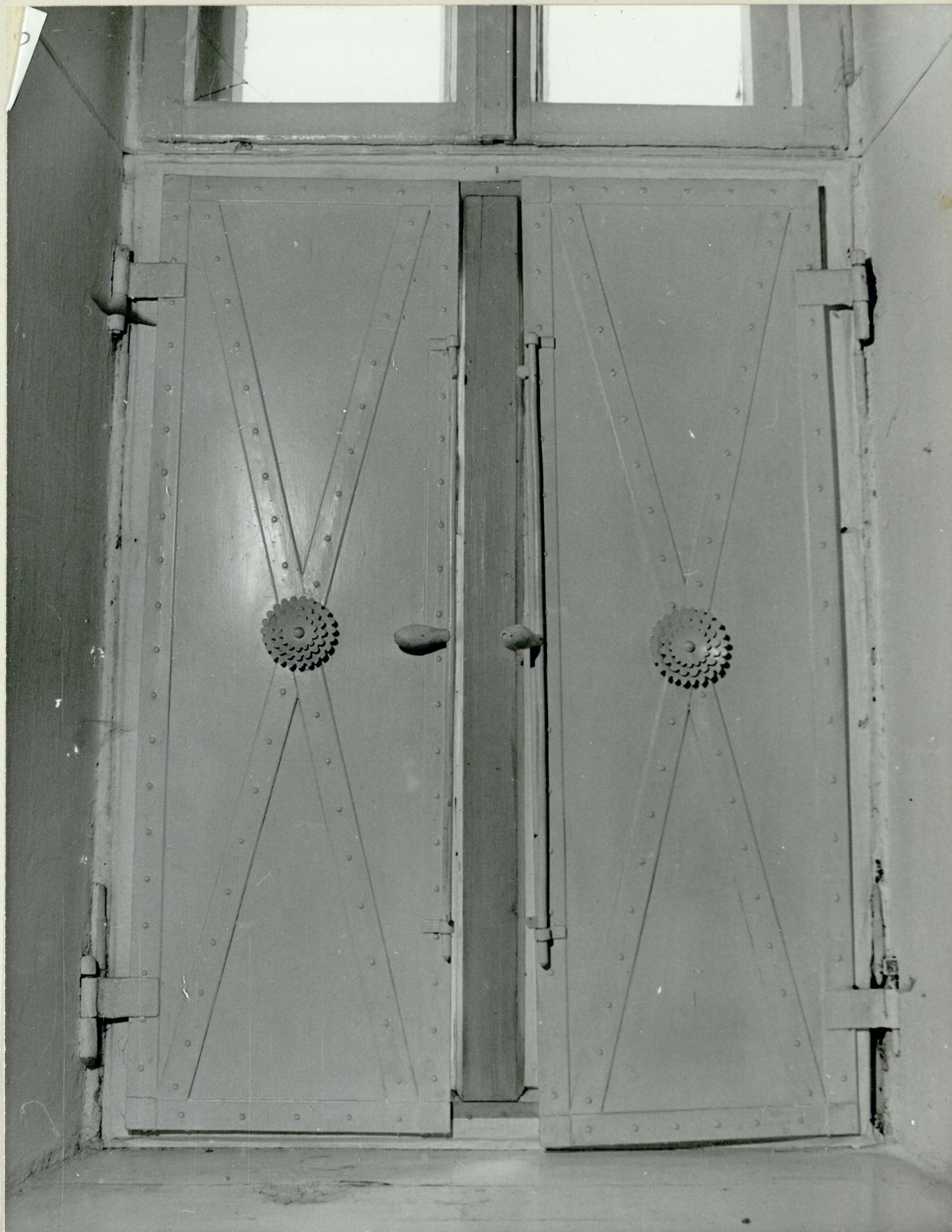

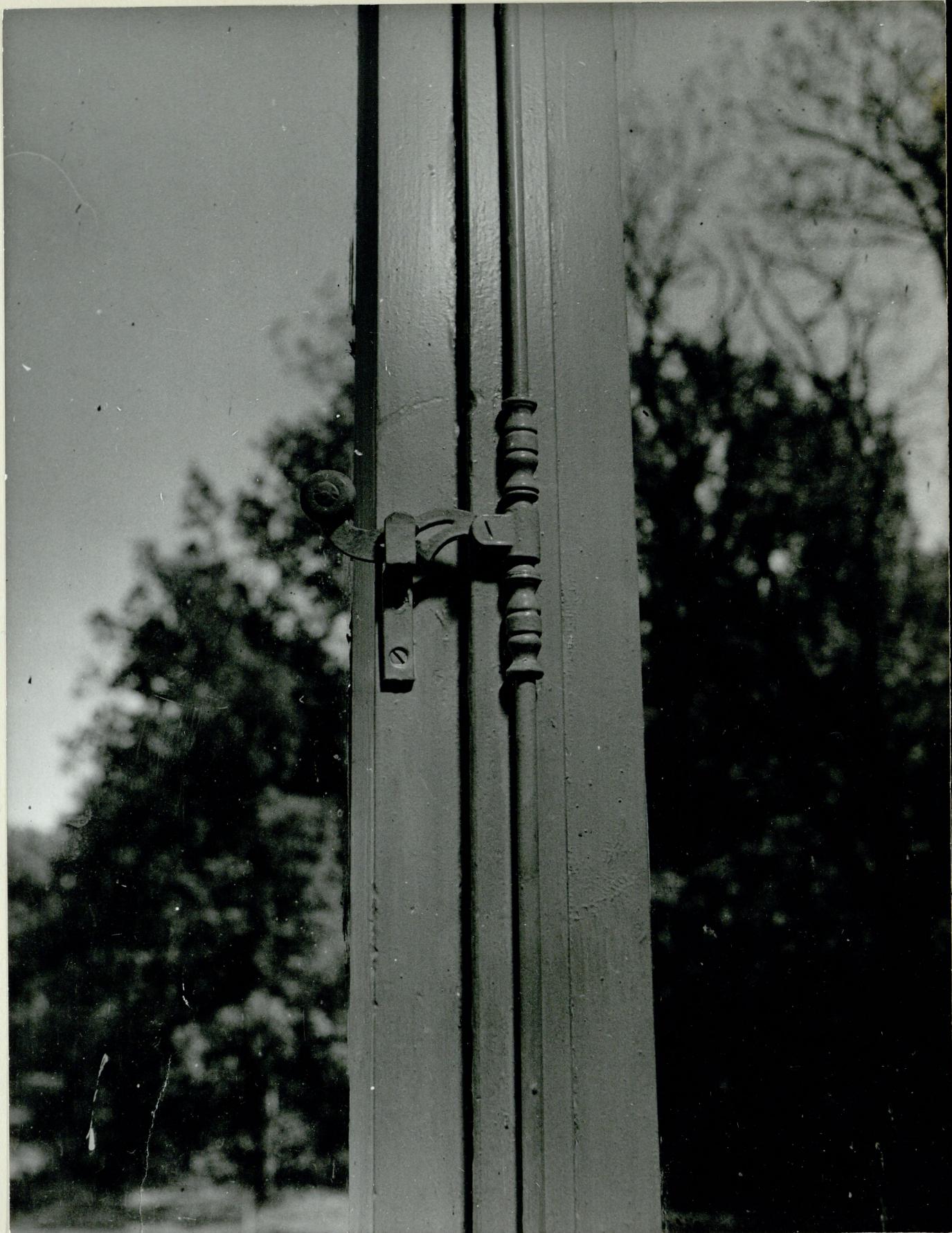

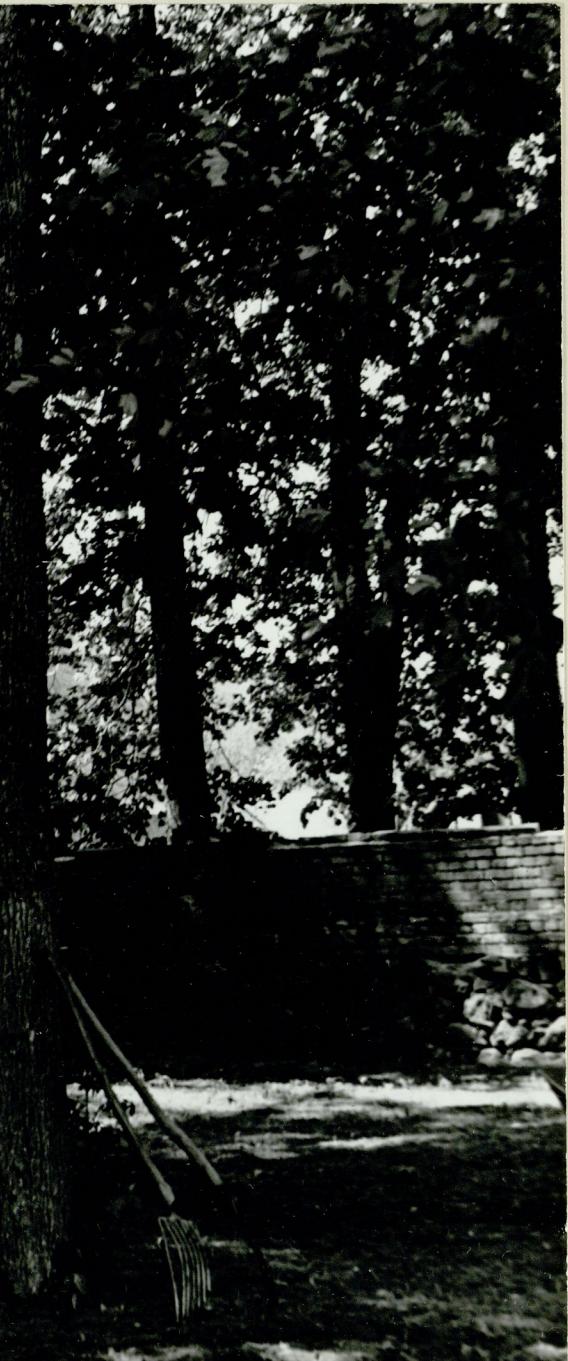

5

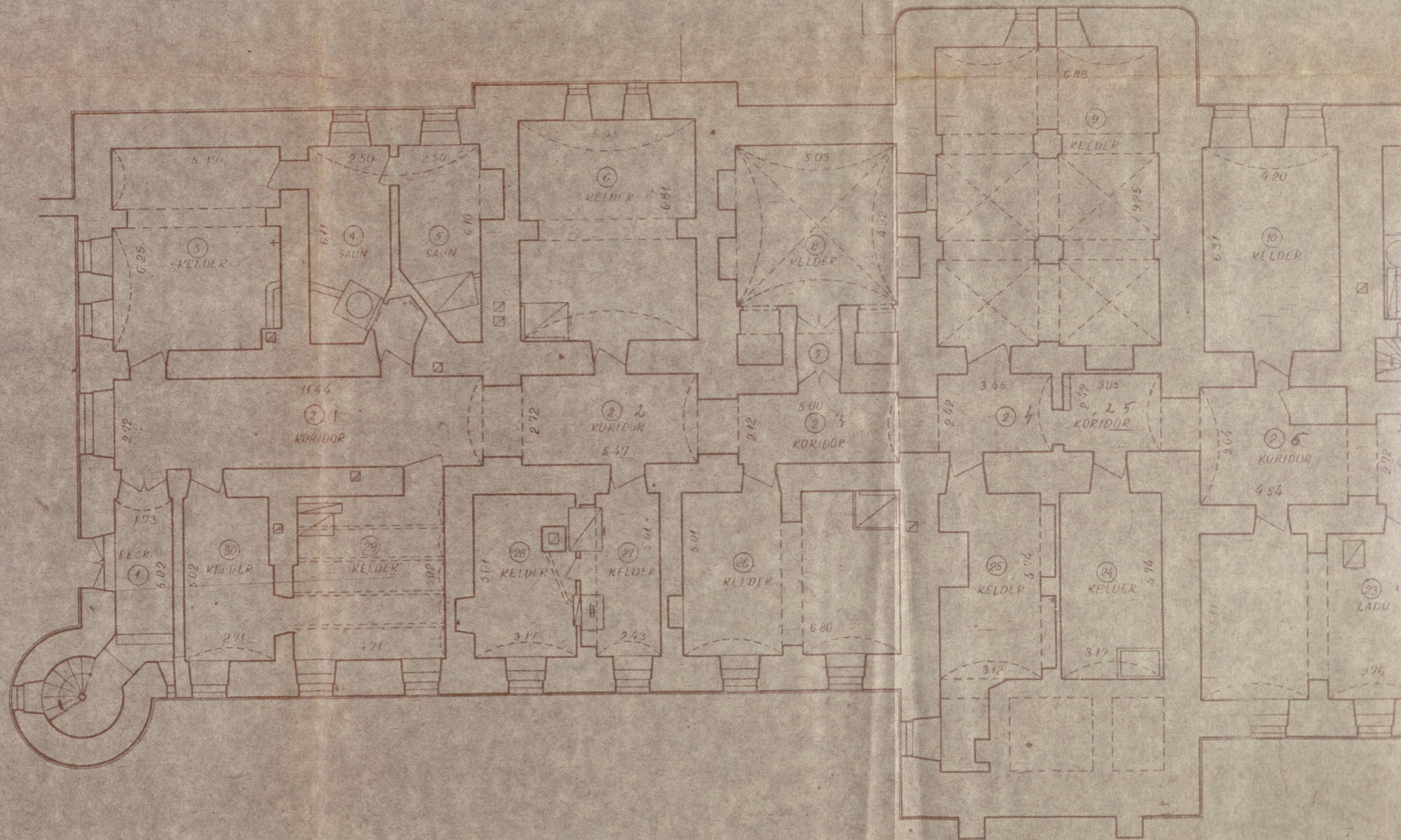

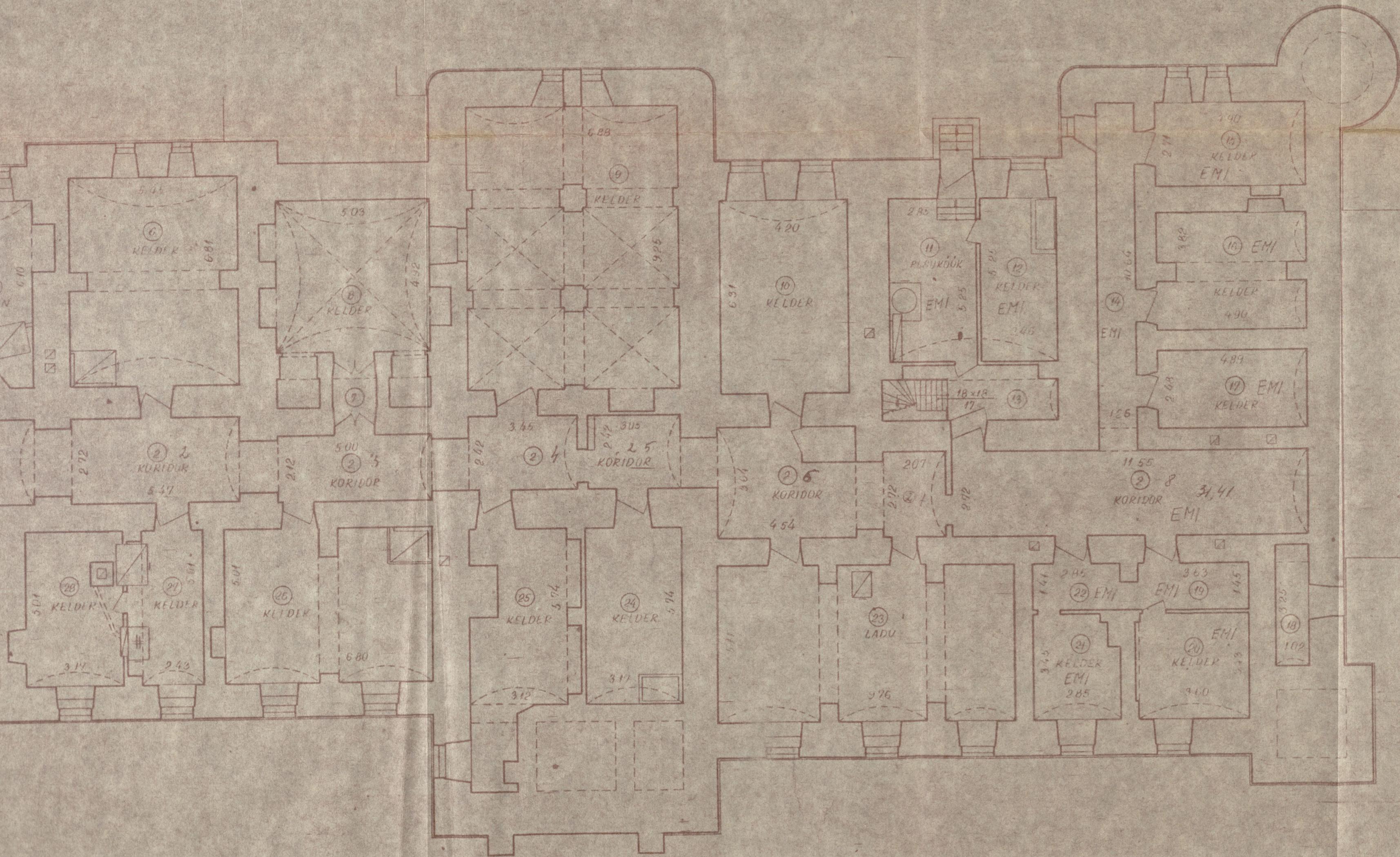
96

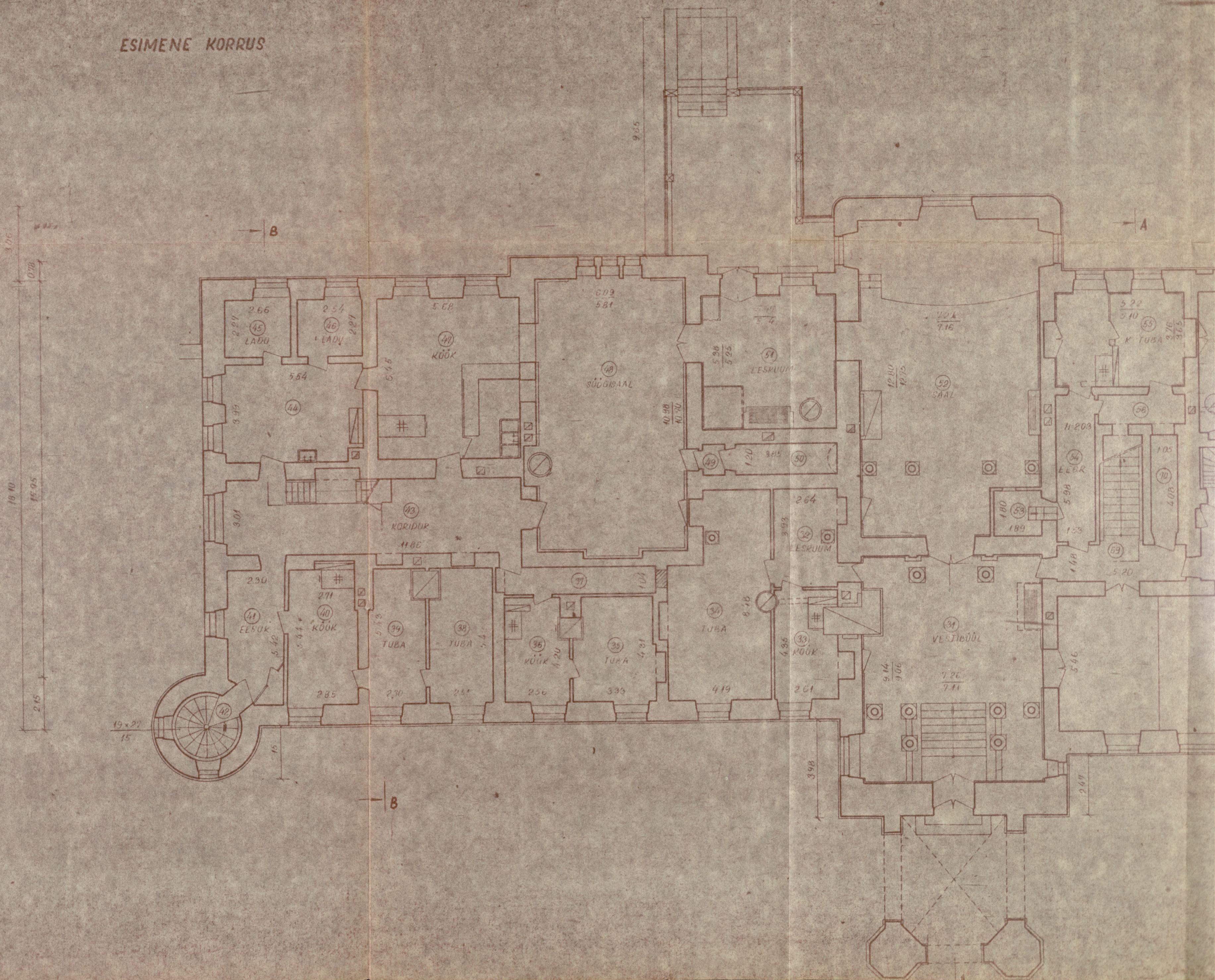
66

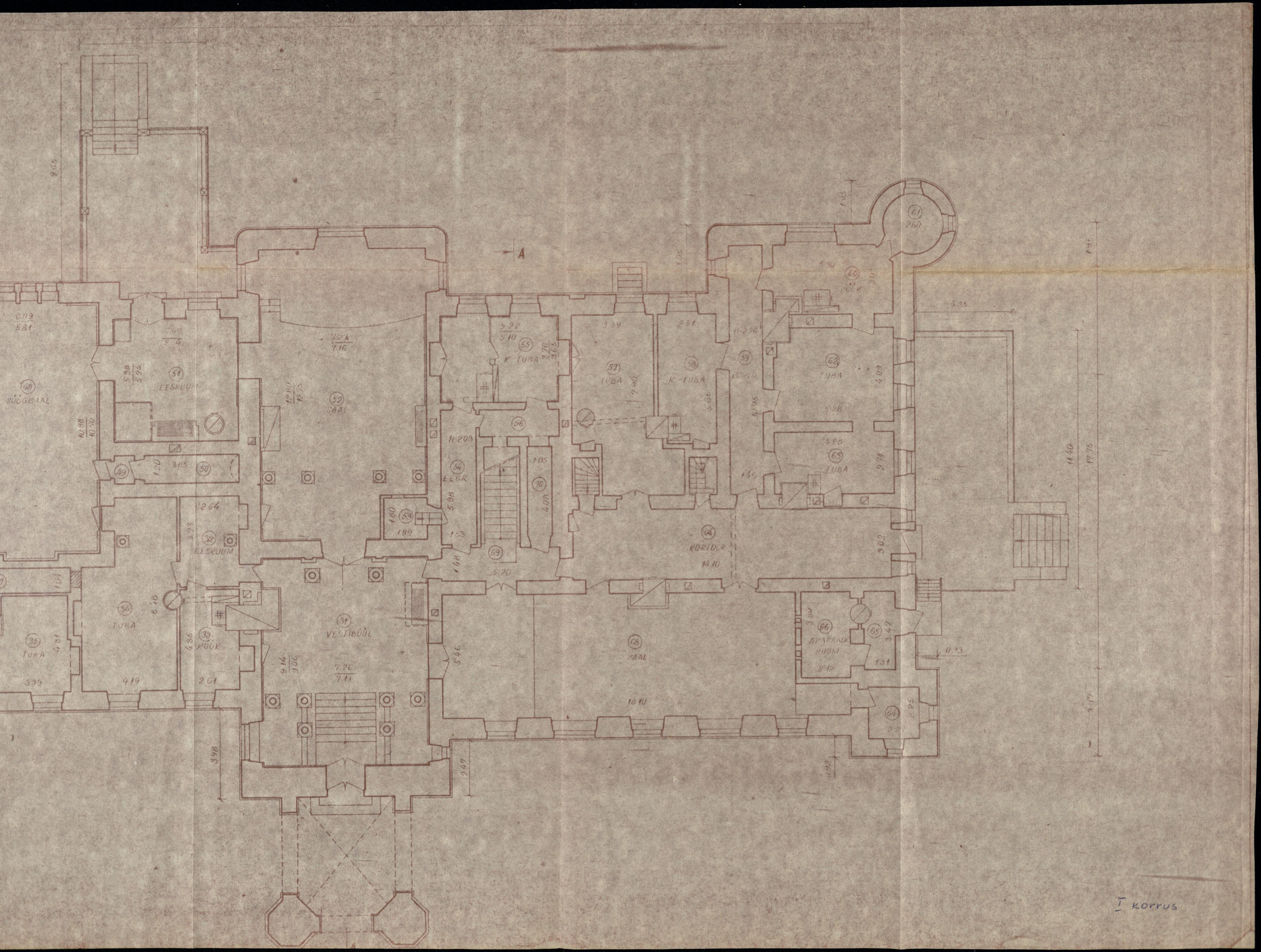
SOKLIKORRUS

ESIMENE KORRUS

TEINE KORRUS

